

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**БЕРДАҚ НОМИДАГИ ҚОРАҚАЛПОҚ ДАВЛАТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

«ТАРИЙХ ВА ҲУҚУҚ» ФАКУЛЬТЕТИ

**«ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ПРОЦЕССИ ВА КРИМИНАЛИСТИКА»
КАФЕДРАСИ**

**БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ
ИШИ**

**Мавзу: Ўзбекистон Республикаси прокуратура
органларида қонунлар ижроси устидан назоратни амалга
оширишда ишни ташкил этиш.**

Бажарган:

**Тарих ва ҳуқуқ факультетининг IV
курс талабаси Кодиров Ш**

Илимий раҳбар:

**юримик фанлари номзоди доц.
А.Т. Алламуратов**

НУКУС-2012

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИДА ИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ПРИНЦИПЛАРИ	6
1.1. Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларида ишни ташкил этишнинг принциплари тушунчаси	6
1.2. Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларида ишни ташкил этишнинг принциплари турлари	8
II БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИДА ҚОНУНЛАР ИЖРОСИ УСТИДАН НАЗОРАТНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....	17
2.1. Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларида қонунлар ижроси устидан назоратни амалга оширишда ишни ташкил этиш.....	17
2.2. Фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларига риоя этилиши устидан назоратни амалга оширишда ишни ташкил этиш	21
2.3. Жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назоратни амалга оширишда ишни ташкил этиш	25
2.4. Ушлаб турилганларни, қамокқа олинганларни сақлаш жойларида, жиноий жазоларни ва жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этиш чоғида қонунларга риоя қилиниши устидан назоратни амалга оширишда ишни ташкил этиш	34
III БОБ. СУДЛАРДА ИШЛАРНИ КЎРИШДА ПРОКУРОРНИНГ ВАКОЛАТЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШДА ИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.....	37
3.1. Умумий юрисдикция судларида ишларни кўришда прокурор ваколатини таъминлашда ишни ташкил қилиш.....	37
3.2. Хўжалик судларида ишларни кўришда прокурор ваколатини таъминлашда ишни ташкил қилиш.....	54
ХУЛОСА	62
Фойдаланилган адабиётлар руйхати	65

КИРИШ

Мустақилликка эришилгандан сўнг Ўзбекистонда ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш сари дадил қадам ташламоқда. Эндиликда, мамлакатимизда ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд тармоқлари томонидан уларнинг ваколатлари мустақил, янада демократик ва янада ўзаро мувозанатни сақлаган ҳолда бажарилиши учун шароит ва кафолатлар яратилмоқда¹.

Мамлакатимизни демократик янгилашнинг бугунги босқичдаги енг муҳим йўналишларидан бири бу – қонун устуворлиги ва қонунийликни мустаҳкамлаш, шахс ҳуқуқи ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган суд-ҳуқуқ тизимини изчил демократлаштириш ва либераллаштиришдан иборатдир.²

Ушбу ҳокимият тармоқлари ўртасида мувозанатнинг барқарор ва қонунийлигини таъминлашда прокуратура органларининг фаолияти муҳим аҳамиятга эга.

Мустақилликка эришилгандан сўнг, мамлакатимизда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида жиддий ўзгаришлар содир бўлди. Бу энг аввало инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликларининг давлат манфаатларидан устун қўйилганлиги билан боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, давлат ва жамият ҳаётида тубдан ўзгаришларга олиб келган ислохотлар ўтказилди. Албатта бу ўтказилаётган ислохотларда инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бош мақсад ҳисобланади. Зероки, Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек: “Инсон ислохот учун эмас, ислохот инсон учун хизмат қилиши керак”.³

¹ Каримов.И.А. Биз танлаган йўл-демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. - Т.: Ўзбекистон, 2003, -253-254-бетлар.

² Каримов И.А. Мамлакатимизни демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятни ривожлантириш концепцияси. – Т.: “Ўзбекистон”- 2010. –Б.19.

³ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2. - Т.: Ўзбекистон, 1996. - 309-б.

Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда, қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилишини таъминлашда прокуратура органларининг фаолияти муҳим ўрин тутди.

Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ прокуратура органларининг асосий вазифалари қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларини, Ўзбекистон Республикаси Конституциявий тузумини ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилишдан иборат.¹

Ўзбекистон Республикаси прокуратура органлари ўз зиммаларидаги қонун билан юклатилган вазифаларни самарали амалга оширмоқдалар.² Шу билан бирга прокуратура идоралари фаолиятини такомиллаштиришда прокуратура идоралари фаолиятини илмий ва амалий тадқиқ қилиш муҳим ўрин тутди.

Прокуратура идоралари фаолиятини такомиллаштиришда прокурор назорати самарадорлигини ошириш ва қонунийликни мустаҳкамлаш муҳим ўрин тутди. Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганларидек, “Прокурорлик фаолиятига улар томонидан қўзғатилган жиноий ишлар ёки жавобгарликка тортилган фуқаролар сонига қараб эмас, балки тегишли ҳудудда қонунчиликка амал қилинишининг ҳолатига қараб баҳо берилади”.³

Бугунги кунда прокуратура органларининг фаолиятини ташкил қилиш, бу борада самарадорликка эришиш муаммолари кўпгина олимларнинг фикрича, юридик фан томонидан ҳал этилиши лозим бўлган асосий масалалардан ҳисобланади⁴.

¹ Ўзбекистон Республикаси Прокуратура тўғрисидаги қонуни (янги таҳрири)/Халқ сўзи, 2001, 27 октябрь

² Файзиев Ш.Ф. Жиноят процессида суриштирув. Илмий-амалий қўлланма. Б.Пўлатовнинг умумий таҳрири остида. ТДЮИ.-Т.: ТДЮИ, 2006.- 139-б.

³ Каримов И.А. “Адолат-қонун устуворлигида”. “Халқ сўзи” газетаси, 2001, 30 август.

⁴ Алламуратов А., Насибов А. Конституционные основы прокурорского надзора за законностью в сфере осуществления хозяйственной деятельности. // Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – давлат ва жамият ислохотининг ҳуқуқий асоси.-Т:2002, 203-бет.

Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунинг 4-моддасига мувофиқ, тезкор-қидирув фаолиятни, суриштирувни, дастлабки терговни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш ҳамда уларнинг жиноятчиликка қарши кураш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Бу эса, ўз навбатида прокуратура органларида ишни ташкил қилиш самарадорлигининг ортиши юқорида органлар фаолиятида ҳам самарадорликка эришилишини англатади.

Буларнинг барчаси бизларга прокуратура органларида ишни ташкил этишга оид масалаларни тадқиқот мавзуси қилиб олишга йўл-йўриқ бўлди.

Прокуратура органларида ишни ташкил этиш муаммолари масалалари ҳуқуқшунос олимлар томонидан доимо илмий тадқиқот объекти сифатида тадқиқот олиб боришган. Прокуратура органларида ишни ташкил этишнинг, унинг шаклланиш босқичлари, ўзига хос хусусиятлари хориж давлатлари билан қиёсий таҳлил қилинган ҳолда комплекс тарзда Ўзбекистонда ўрганилган эмас.

Битирув малакавий иши кириш, уч боб, олти параграф ва хулосадан, шунингдек, фойдаланилган расмий норматив манбаалар ва махсус адабиётлар рўйхатидан иборат.

I БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИДА ИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ПРИНЦИПЛАРИ

1.1. Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларида ишни ташкил этишнинг принциплари тушунчаси

Ҳар бир ҳуқуқ соҳасининг асослари унинг принципларида акс этгани каби прокуратура органлари фаолиятининг асосий мазмуни ҳам унинг принциплари орқали очилади¹.

Прокуратура органларида ишни ташкил этиш ва бу органлар фаолиятининг принциплари бўйича фанда хилма-хил фикрлар мавжуд.

Айрим олимлар фикрича, прокуратура органлари фаолиятининг асосий принциплари бу “”прокуратура фаолиятини ва ташкил этилишини белгиловчи асосий қоидалар”², “прокуратура органлари фаолияти учун асос бўлувчи давлат томонидан қўйилган асосий талаблар”³, “прокуратура органлари фаолияти учун асосий ва умумий қоидалар”⁴, “умумий йўналтирувчи қоидалар”⁵, “прокуратура органлари тизимининг моҳиятини белгиловчи асосий қоидалар”дир⁶.

Принциплар маълум бир назариянинг, фаннинг, дунёкарашнинг, сиёсий ташкилотнинг дастлабки ибтидосини ўзида акс эттиради. “Принцип” сўзи латинчидан “*principium*”, «асос», «асосида ётувчи ҳолат» деган маъноларни англатади.

Прокуратуранинг ташкил топиши ва фаолиятига нисбатан қўлланилганда – бу “Прокуратура тўғрисида”ги қонунда мустахкамланган прокуратуранинг давлатда ва сиёсатдаги аҳамиятини ўзида акс эттирувчи асосий талаблардан иборатдир. Бу асосий талаблар прокурорларнинг

¹ Прокурорский надзор. Учебник /Под. ред. О.А. Галустьяна.-М.:ЮНИТИ-ДАНА.2004. С-31

² Прокурорский надзор. Учебник/Отв.ред.М.П.Маляров.-М.:Юридическая литература, 1966.-С.24

³ Басков.В.И.,Коробейников Б.В. Курс прокурорского надзора. Учебник для студентов.-М.:ЗЕРЦАЛО, 2000.С -68

⁴ Прокурорский надзор Российской Федерации. Учебник/Под ред.В.И.Рохлин.-С.-Пб: Издательство “Санкт-Петербургский институт экспертов”, 2000.-С.38

⁵ Прокурорский надзор. Учебник /Под. ред.Ю.Е.Винокурова.-М.:ЮРАЙТ-М.2001.С-18

⁶ Прокурорский надзор в Российской Федерации. Учебник/Под ред.А.А.Чувилева.-М.: Юристь, 2000.С.53

вазифаларини, ваколатларини, шунингдек, давлатда қонунларни аниқ ва бир хилда ижро этилишини амалга ошириш учун қўлланиладиган ҳуқуқий воситалар ва услубларнинг мазмунини ўзида акс эттиради. Бундан ташқари, прокуратура идораларини бошқа давлат органлари, ҳатто бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлардан қайси сифатлари ва белгиларига кўра фарқланишини ўзида ифода этади¹.

Қонуншунос томонидан белгиланган принципларга прокуратура томонидан риоя қилиниши унга ўз олдига қўйилган давлат-даги қонунларни аниқ ва бир хилда бажарилишини таъминлашни назорат қилишдек вазифани муваффақиятли тарзда амалга оширишига имкон беради. Прокурор назорати принципларига Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Қорақалпоғистон Республикаси Конституцияларида ўз аксини топган прокуратура ҳолатини белгилаб берувчи, қонун бузилиш ҳолати ким томонидан содир этилишидан қатъи назар унга ўзига юклатилган вазифаларни муваффақиятли амалга ошириши учун берилган мустақил давлат органи мақомидан фойдаланиши мустаҳкамланганлигини киритсак бўлади.

Принципларни прокурор томонидан ўзига юклатилган вазифаларни амалга ошириш тартиби ва шароитларини аралаштириб юбормаслик керак. Прокурорлар томонидан ўзларига юклатилган вазифаларни амалга ошириши прокуратура фаолиятининг ташкил этиш ва фаолият принципларига нисбатан доимо бўйсунувчан характерни ўзида ифода этади. Қонунда мустаҳкамланган прокуратура органларини ташкил этишнинг ва улар фаолиятининг принциплари бевосита бир-бирига боғлиқ ва ўзаро ажралмас ҳисобланади. Уларни бир-биридан ажратиб бўлмайди, балки, уларни комплекс биргаликда тушуниш ва ҳаётга татбиқ этиш натижасидагина прокурор ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва

¹ Қаранг: Басков В.И. Курс прокурорского надзора. Норматив актлар илова қилинган ҳолда юридик олий ўқув юртлари ва факультетлари учун дарслик. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1999, - Б. 68.

давлатнинг бошқа қонунларида кўрсатилган талабларига мослаб амалга ошира олади¹.

1.2. Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларида ишни ташкил этишнинг принциплари турлари

Ўзбекистон Республикасининг "Прокуратура тўғрисида"ги қонуннинг 5-моддаси талабларига кўра, прокуратура органлари фаолияти қонунда мустаҳкамланган принципларга қурилган бўлиб, бу принциплар қуйидагилардир: бирлик, марказлашганлик, қонунийлик, мустақиллик ва ошкоралик.

Прокуратура органларида ишни ташкил этишда бирлик принципи-прокуратуранинг бирлиги, барча прокуратура органларини ташкил этиш ва фаолият принципларининг бирлигида намоён бўлади.

Юридик фанлари доктори Б.Х.Пўлатовнинг фикрича, прокуратура органларида ишни ташкил қилишда бирлик принципи қуйидагиларни англатади:

-қонун бузилишига нисбатан прокурор таъсир чораларининг бирлиги;

-қонун бузилишини аниқлашда ва бартараф этишда юқори турувчи ва қуйи турувчи прокурорларнинг ваколатларининг бир хиллиги;

-ҳар бир прокурор ягона прокуратура органининг вакили сифатида ҳаракат қилади, қонунларни аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни тўлиқ амалга оширади ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилиш чоралари қўллашнинг бир хиллиги².

Биз ушбу ерда шуни таъкидлаб ўтмоқчимизки, "қонун бузилишини аниқлашда ва бартараф этишда юқори турувчи ва қуйи турувчи прокурорларнинг ваколатларининг бир хиллиги" Ўзбекистон Республикаси Қонунларига унчалик мос эмас. Чунки, ҳуқуқбузарлик содир этилган

¹ Рустамбоев М.Х., Никифорова Е.Н. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари: Олий ўқув юртлари учун дарслик. -Т.: ТДЮИ нашриёти, 2006.Б 355

² Пўлатов.Б.Х.Қонунлар ижроси устидан прокурор назорати.Т. Ҳуқуқ ва Бурч.2006 Б.136

муассасанинг фаолият доирасига қараб, шунга тегишли бўлган прокурор таъсир чоралари қўлланади.

Фикримизни аниқлаштириб айтадиган бўлсак, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 511-моддасида Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, унинг ўринбосарлари-Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларидан ташқари, ҳар қандай суднинг ҳукмлари ва ажримлари (қарорлари) устидан назорат тартибида протест келтиришга ҳақли эканликлари кўрсатилган.

Яъни, бу ерда муаян тоифадаги прокурорларнинг деярли барча суд органларининг ҳукмлари ва ажримлари(қарорлари) устидан назорат тартибида протест келтиришга ҳақли эканликлари “қонун бузилишини аниқлашда ва бартараф этишда юқори турувчи ва қуйи турувчи прокурорлар ваколатларининг бир хил” эмаслигини кўрсатади.

Марказлашганлик принципи бу ерда шуни билдирадики, прокуратура органлари Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори раҳбарлик қиладиган ягона марказлашган тизимни ташкил этади. Қуйи турувчи прокурорлар юқори турувчи прокурорларга ва Ўзбекистон Республикаси Бош Прокурорига бўйсунishi ҳамда ҳисобдорлиги асосида фаолият кўрсатади.

Прокуратура тизимида, бошқарув органлари тизимидаги вертикал ва горизонтал бўйсунishга нисбатан, бўйсунishнинг фақат вертикал тизими жорий қилинган, яъни қуйи турувчи прокурор юқори турувчи прокурорга бўйсунади.

Ҳамма прокуратура органлари бир хил мақсад ва вазифаларни бажарадилар, назоратни амалга ошириш тартиби, тактикаси ва усули ҳам бир хилдир.

Прокуратура органлари тизимида раҳбарлик принципи ҳам, прокурор фаолиятига оид ҳамма масалалар фақат прокурор томонидан якка тартибда ҳал қилинишида ифодаланади. Юқори турувчи прокурорларнинг якка тартибдаги буйруқ, фармойишлари қуйи турувчи прокурорлар учун

мажбурийдир. Юқори турувчи прокурор куйи турувчи прокурорнинг қарорлари, фармойишларини якка тартибда бекор қилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан прокуратура органлари тизимини ташкил этиш бўйича қабул қилинган ҳужжатлар барча прокуратура органлари томонидан ижро этилиши мажбурийлиги ҳам марказлашганлик принципига асосланади¹.

Юридик фанлари доктори Б.Х.Пўлатовнинг фикрича, прокуратура органларида ишни ташкил қилишда марказлашганлик принципи қуйидагиларни англатади:

- қуйи турувчи прокурорлар юқори турувчи прокурорларга ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорига бўйсунуши;

- прокуратура органларининг фаолияти битта мақсад ва вазифаларга йўналтирилганлиги;

- назоратни амалга ошириш мақсади, шакли ва услубларининг бирлиги².

Прокуратура органларининг юқори тизимларида якка тартибдаги раҳбарликни, прокурорлик фаолиятининг алоҳида муҳим масалалари бўйича қабул қилинадиган қарорларни коллегиял тартибда муҳокама қилиш билан боғлиқ ҳолда олиб бориш ҳам жорий қилинганлиги марказлашганлик принципининг демократизм принципи билан узвий боғлиқлигини кўрсатади.

Қонунийлик принципи нафақат прокуратура органларида ишни ташкил этишда балки бутун ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва суд органлари фаолиятидаги асосий принциплардан биридир.

Қонунийлик принципининг моҳияти бўйича олимлар турлича фикрларни билдирганлар.

Айрим ҳуқуқшунослар фикрига кўра, қонунийлик — бу конституция, қонунлар ва уларга мос келувчи бошқа норматив ҳужжатларга барча давлат

¹ Мадалиев.О.М.Прокурор назорати муаммолари.Ўқув қўлланма. Т.2006. ТДЮИ. Б 37

² Пўлатов.Б.Х.Қонунлар ижроси устидан прокурор назорати.Т. Ҳуқуқ ва Бурч.2006 Б.136

ва нодавлат муассасалари ва ташкилотлари, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан қатъий риоя қилиниши ва уларнинг бажарилишидир¹.

И.М.Зайцев қонунийлик тамойилини тушунишнинг ўзига хос талқинини таклиф этади. Унинг фикрича, қонунийлик тамойили бу амалдаги қонунчиликка жамият тўғри муносабатда бўлиши, уни ҳурмат қилиши ва ҳақиқатни таъминловчи воситалар мажмуидир. Сўзининг давомида олим қонунийлик фақат ҳуқуқий ҳодиса эмас, балки жамият ҳаётининг ижтимоий-ҳуқуқий негизидир, деб таъкидлаб ўтади².

Қонунийлик деганда А.Т.Боннер ҳуқуқий муносабатлар барча иштирокчиларининг ҳуқуқнинг умумийлигини, субъектив ҳуқуқларнинг амалга оширилишини таъминлайдиган, зўравонлик ва ўзбошимчаликка ўрин қолдирмайдиган қонуний ҳуқ-атвори зарурлиги ва мақсадга мувофиқлиги тўғрисидаги ғоянинг ҳуқуқий онгда шаклланишини тушунади³.

К.Б.Калиновский қонунийликни жамият ҳаётининг барча ҳуқуқий субъектлари ҳуқуқ нормаларига риоя қилишидан иборат бўлган, ижтимоий ҳуқуқий онг орқали қонунчилик тамойили ҳисобланган ҳуқ-атвор норматив мезонлари тизимида акс этган ҳуқуқий тартиб деб таърифлайди⁴.

В.И.Басков фикрига кўра, қонунийлик – мураккаб сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, миллий ва маданий муаммоларни ҳал қилишни таъминлайдиган ижтимоий регулятордир⁵.

С.Н.Кожевников, С.С.Алексеев, Н.С.Малкин, А.С.Шабуровнинг фикрича, қонунийлик ҳуқуқни фуқаролар (ташкилотлар)нинг ҳуқуқлари ва бурчларини реал амалга ошириш соҳасига ўтказадиган ўзига хос воситаси

¹ Қаранг: Гуценко К.Ф., Ковалев М.А. Правоохранительные органы. - М. 1995. – 52 б.

² Қаранг: Зайцев И.М. Законность и справедливость. М.: Юр. лит., 1991. – 35 б.

³ Қаранг: Боннер А.Т. Законность и справедливость правоприменительной деятельности. – М. // Российское право. 1992. – 11 б.

⁴ Қаранг: Калиновский К.Б. К вопросу о понятии законности в уголовном судопроизводстве// Российский судья. Практическое и информационное издание. 1998. №1 – 38 б.

⁵ Басков.В.И.,Коробейников Б.В. Курс прокурорского надзора.Учебник для студентов.-М.:ЗЕРЦАЛО, 2000.С -68

вазифасини бажаради¹.

Қонунийлик тартиби демократия билан чамбарчас боғлиқ. Зеро, демократия шароитида халқ ҳокимияти, фуқаролар тенглиги тамойиллари эътироф этилади ва амалга оширилади, улар давлат ва жамият ҳаёти масалаларини ҳал қилишда иштирок этиши учун шарт-шароитлар яратилади.

«Қонунийлик ҳуқуқнинг шунчаки расмий тамойили эмас, балки ижтимоий тузумнинг демократик моҳиятини акс эттирувчи мазмунли категориядир», деб қайд этади В.Н.Кудрявцев².

“Ҳозирги замон ҳуқуқининг табиатидан келиб чиққан ҳолда айтадиган бўлсак, “қонунийлик” тушунчасининг биринчи унсури мукаммал меъёрий базанинг, яъни қонун ва қонун ости ҳужжатларининг мавжудлиги, уларнинг қабул қилинишидир; иккинчи унсури-қабул қилинган қонун ҳужжатларининг амалга оширилиши, яъни ҳаётга татбиқ этилиши, бошқача айтганда ижро этилиши; учинчи унсур эса- қонун бузилишларига йўл қўйганлик учун улар хавфлилик даражасига қараб турли хилдаги мажбуриятлар(*obligatio ex delicto*) жиноий, маъмурий, интизомий ёки моддий жавобгарликнинг белгиланишидир.”³

Бунга қўшимча қилиб биз, норматив-ҳуқуқий актлар тизимида қонунларга устунлик ҳуқуқининг берилишини ҳам “қонунийлик” тушунчаси таркибига киритамиз. Чунки қонун устуворлигини таъминламасдан туриб, қонунийлик ҳақида сўз бўлиши мумкин эмас.

Юридик фанлари доктори Б.Х.Пўлатовнинг фикрича, прокуратура органларида ишни ташкил қилишда қонунийлик принципи қуйидагиларни англатади:

¹ Қаранг: Кожевников С.Н. Законность и правомерное проведение граждан в условиях реформирования России. [http:// WWWunnru/rus/books/stat.](http://WWWunnru/rus/books/stat.); Алексеев С.С. Проблемы теории права: курс лекций в 2 томах. Т. 1. Свердловск, 1992. – 113 б.; Малкин Н.С. О законности в условиях переходного периода// Теория права: новые идеи. Вып. 4 м: ИГПАН. 1995. – 27 б.; Шабуров А.С. Законность и правопорядок// Теория государства и права. М.1997. - 436-437 б.

² Кудрявцев В.Н. Право как элемент культуры.// Право и Власть -М. 1990. – 249 б.

³ М.Э.Нурматов.Прокурор назорати (Умумий қисм). Монография.Самарқанд.2005.12-б.

-прокуратура органларининг ходимлари ўз фаолиятларида Конституция ва бошқа қонунларга риоя этишлари ва уларни бажаришлари шартлигини;

-прокуратура органлари ходимлари қонунлардан чекинишга, уни бузилишига, ўзбошимчаликка йўл қўймаслиги кераклигини;

-прокурорларнинг ҳуқуқий ҳужжатлари, уларнинг процессуал ҳаракати қонунга асосланиши, ундан келиб чиқиши ва қонунда белгиланган тартибда ва шаклда бажарилиши лозимлигини¹.

Прокуратура органларида ишни ташкил этишда мустақиллик принципи прокуратура органларининг ўз ваколатларини ҳар қандай давлат органлари, жамоат бирлашмалари ҳамда мансабдор шахслардан мустақил равишда, қонунга бўйсунган ҳолда амалга оширишини англатади. Прокуратура органларининг фаолиятига аралашиш таъқиқланади. Прокурорнинг ғайриқонуний қарор қабул қилишига эришиш мақсадида унга қандай шаклда бўлмасин бирон-бир таъсир кўрсатиш ёки фаолиятини амалга оширишига тўсқинлик қилиш, унинг дахлсизлигига тажовуз қилиш, шунингдек, прокурор ёки терговчининг рухсатсиз текширишлар ва дастлабки тергов маълумотларини ошкор этиш, прокурорнинг талабларини бажармаслик белгиланган тартибда жавобгарликка сабаб бўлади.

Айтиш жоизки, прокуратура органларида ишни ташкил этишда мустақиллик принципи кўпгина давлатларда бевосита Конституция ва қонунларда кўзда тутилган.

Бразилия Федератив Республикаси Конституциясининг 127-моддасига мувофиқ, прокуратура “давлатнинг юрисдикцион функциясини амалга оширувчи доимий институт” ҳисобланади. Прокуратура зиммасига ҳуқуқий тартибот, демократик режим ҳамда ижтимоий ва шахсий манфаатлар дахлсизлигини ҳимоя қилиш юклатилган.

¹ Пўлатов.Б.Х.Қонунлар ижроси устидан прокурор назорати.Т. Ҳуқуқ ва Бурч.2006 Б.136

Бразилия Федератив Республикаси прокуратура органлари давлат органлари тизимида “функционал ва маъмурий жиҳатдан автоном”лик хусусиятига эга¹.

Эстония Республикасининг 1992 йил 28 майда қабул қилинган Конституциянинг 39-моддасига кўра, Адлия канцлери “давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи ва ижроия органлари ҳамда маҳаллий ўз-ўзини бошқарув органлари томонидан қабул қилинадиган ҳуқуқий актларнинг Конституция ва қонунларга мослигини назорат қилишни амалга оширадиган мустақил мансабдор шахсдир”².

АҚШда алоҳида турдаги ишлар учун махсус “мустақил прокурор” лавозими жорий қилинган. Мустақил прокурор фаолияти 1978 йилда қабул қилинган “Мустақил прокурор тўғрисида”ги қонун билан тартибга солинади³.

Македония Республикасининг 1991 йилда қабул қилинган Конституциясининг 106-моддасига мувофиқ, “прокуратура ҳуқуқбузарликлар содир этган шахсларга нисбатан ҳуқуқий чораларни қўлловчи марказлашган ва мустақил органдир”⁴.

Ўзбекистон Республикасида прокуратура органларида ишни ташкил қилишда мустақиллик принципи Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 120-моддасида аниқ ифода этилган. Ушбу принципнинг мазмуни шундан иборатки, ягона марказлашган тизимни ташкил этган Ўзбекистон Республикаси прокуратура органлари Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Олий Мажлис назоратида бўлгани ҳолда, “ўз ваколатларини ҳар қандай давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслардан мустақил ҳолда, фақат қонунга бўйсуниб амалга оширадилар”⁵.

¹ Конституционное (государственное) право зарубежных государств. В.4 томах. Часть общая. 3-е., обновл. и дораб. М.: БЕК., 1998 / Отв. ред. Б.А. Страшун. - С. 676-677.

² Прокурорский надзор. Учебник / Под. ред. О.А. Галустьяна. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2004. - С. 355

³ Власихин. В.А. Государственная аттorneyская служба в США (критический анализ организации, функций и деятельности). Автореферат дисс. ... канд. юрид. наук. - М., 1979. стр 81

⁴ Додонов. В.Н. Прокуратуры стран мира. Справочник. // Под общей научной редакцией. проф. С.П. Щербы. «Юрлитинформ» Москва – 2006. стр. 300

⁵ Кодиров. Р.Х. Қонунийлик ва адолат йўлида. “Қонун ҳимоясида”, 2001, №2 Б 5

Ўзбекистон Республикасида прокуратура органларида ишни ташкил этишда прокурорларнинг мустақиллиги қонун билан кафолатланган. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий Жавобгарлик тўғрисидаги Кодекснинг 197-моддасида прокурорнинг қонуний фаолиятига тўсқинлик қилиш, унинг ғайриқонуний қарор қабул қилишига эришиш мақсадида унга қандай шаклда бўлмасин, бирон-бир таъсир кўрсатганлик ва унинг қонуний талабларини бажармаганлик учун маъмурий жазо чоралари кўзда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 236-моддасида эса, тергов қилишга аралашиш, яъни ишнинг ҳар томонлама, тўла ва холисона ўрганилишига тўсқинлик қилиш мақсадида терговчи ёки прокурорга турли шаклда қонунга хилоф равишда таъсир ўтказишнинг жиноий жавобгарликка сабаб бўлиши белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида прокуратура органларида ишни ташкил қилишда ошкоралик принципи муҳим аҳамиятга эга. Чунки ушбу принцип асосида прокуратура органлари ишни ташкил қилишда кенг жамоатчиликка таянган ҳолда иш олиб бормоқдалар.

Бу бежиз эмас, чунки прокуратура органларининг олий мақоади-халққа хизмат қилиш, фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишдан иборат бўлиб, бу фаолият жамоатчилик назаридан четда турмаслиги, шубҳасиз ижобий самара беради.

Биргина, 2000 йилнинг ўзида прокуратура органлари фаолиятида ошкоралик тамойилини қарор топтириш мақсадида ҳуқуқ-тарғибот соҳасида 60.000 дан зиёд тадбирлар ўтказилди. Шу жумладан, оммавий ахборот воситалари орқали 10.000дан зиёд чиқишлар қилинди. Бевосита маҳаллалар, жамоалар ва ташкилотларда фуқаролар билан учрашувларга эътибор қаратилиб, 33.000дан ортиқ шундай тадбирлар ўтказилди¹.

¹ Қодиров.Р.Х.Қонунийлик ва адолат йўлида.”Қонун ҳимоясида”, 2001,№2 Б 5

Юридик фанлари доктори Б.Х.Пўлатовнинг фикрича, прокуратура органларида ишни ташкил қилишда қонунийлик принципи қуйидагиларни англатади:

-Конституциявий прокурорларнинг халқ депутатлари тегишли кенгашларига, зарур бўлганда фуқароалрнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига қонунийлик ҳамда жиноятчиликка қарши курашнинг ҳолати тўғрисида ҳар йили ахборот беришини;

-Кенг жамоатчиликни прокурор назоратининг асосий йўналишларида амалга оширилаётган ишлар тўғрисида, текшириш натижалари, суд, тергов ишлари ҳамда кўрилган чоралардан хабардор қилишини¹.

Бизнинг фикримизча, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига ҳисобот тақдим этишини ҳам ошкоралик принципининг амалдаги ифодаси деб айтиш мумкин.

¹ Пўлатов.Б.Х.Қонунлар ижроси устидан прокурор назорати.Т. Ҳуқуқ ва Бурч.2006 Б.136

II БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИДА ҚОНУНЛАР ИЖРОСИ УСТИДАН НАЗОРАТНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

2.1. Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларида қонунлар ижроси устидан назоратни амалга оширишда ишни ташкил этиш

Вазирликлар, давлат қўмиталарининг, идоралар, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий қисмлари, ҳарбий тузилмалари, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши, шунингдек улар томонидан қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига мувофиқлигини назорат қилиш прокуратура органларининг фаолиятидаги асосий йўналишлардан бири бўлиб ҳисобланади. Ушбу соҳа назария ва амалиётда "умумий назорат" деган номга эга бўлган¹.

Ўзбекистон Республикасининг «Прокуратура тўғрисида»ги Қонунининг янги таҳрири қабул қилингунга қадар «Умумий назорат» деб юритилиб келган ҳозирда «қонунлар ижроси устидан назорат» деб номланган йўналиш катта ва кенг қамровли йўналишдир.

“Прокурор назорати” деганда давлат номидан махсус ваколатга эга бўлган мансабдор шахслар - прокурорлар томонидан қонун бузилиш ҳолларини ўз вақтида аниқлаш ва бартараф қилиш, айбдор шахсларни қонун

¹ Прокурорский надзор. Учебник /Под. ред. О.А. Галустяна.-М.:ЮНИТИ-ДАНА.2004. С-115

билан белгиланган тартибда жавобгарликка тортиш билан қонунларни аниқ ва бир хилда бажарилишини таъминлашга қаратилган фаолияти тушунилиши лозим.

Прокурор назоратининг ўзига хос хусусиятлари:

1) мавжуд бўлган барча қонунларни фуқаролар ва ташкилотлар томонидан уларнинг фаолият доирасидан қатъи назар аниқ ва тўғри қўлланилишини таъминлаш;

2) прокурор назорати-прокуратура фаолиятининг бир йўналиши;

3) прокурор назорати олий қонун чиқарувчи ва ижро органларига, Ўзбекистон Республикаси олий мансабдор шахсларига, умумий юрисдикция судларига, хўжалик судларига ва Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига нисбатан татбиқ этилмаслиги ҳисобланади¹.

Ушбу прокурорлик назорати соҳасида Бош прокурор ва унга бўйсунувчи прокурорлар томонидан амалга ошириладиган қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратнинг моҳияти ва мақсадлари нисбатан яққол ифодаланади.

Умумий назоратнинг моҳияти ва мақсадини энг аввало, давлат бошқаруви органлари ва соҳасида қонунларнинг аниқ ва бир хилда ижро этилишини устидан прокуратура органларининг назорати ташкил этади. Бу соҳада кўпинча маҳаллийчилик, қонунбузилишларни бартараф этишда прокуратура органларига қаршилик кўрсатиш, уларнинг фаолиятига аралашишга йўл қўйилади. Давлат бошқарувнинг айнан шу соҳасида қонунларни ҳақиқатдан аниқ ва бир хилда тушуниш билан бирга ижро этилишни ҳам таъминлаш керак. Қонун чиқарувчининг кўрсатмалари ҳаётга қатъийлик билан татбиқ қилиниши керак ва бунда ҳеч қандай маҳаллий ва идоравий таъсирларга йўл қўйилмаслиги зарур.

¹ Рустамбаев М.Х. , Никифорова Е.Н., Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари.2005.Т.: -Б.323-324.

Прокуратура органлари давлат бошқаруви соҳасида қонунлар ижроси устидан назоратни амалга ошира бориб, жамият ва давлат олдида турган фуқаролар эҳтиёжларини қондириш, уларнинг моддий таъминотини яхшилаш, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш каби вазифаларнинг бажарилишига шароит яратадилар. Бошқача қилиб айтганда прокурор умумий назорат соҳасида ўз ваколатларини амалга ошира бориб бошқа орган ва ташкилотлар билан биргаликда сиёсий, давлат, иқтисодий, ижтимоий, миллий ва маданий қурилиш масалаларини ҳал қиладилар.

Умумий назорат бутун давлат ҳудудида қонунларнинг бир хил ва аниқ бажарилишини таъминлаш, қонунийликнинг бир хил тушунилишини таъминлаш билан бирга жиноий ҳодисалар ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш вазифаларини ҳам бажаради.

Умумий маънода прокурорларнинг умумий назорат бўйича фаолиятининг предмети Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амал қилаётган қонунларнинг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратдир. Умумий назорат бўйича прокурорлик назоратининг предмет ва доираси 2001 йил 29 августдаги Ўзбекистон Республикаси "Прокуратура тўғрисида"ги қонуни, шунингдек 1997 йил 28 майдаги Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 7-сонли буйруғида нисбатан аниқ ва тўлиқ белгиланган.

Назорат предмети борасида бир муҳим ўзгаришни кўрсатиб ўтиш керак 1992 йил 9 декабрдаги "Прокуроратура тўғрисида"ги қонундан фарқли равишда 2001 йил 29 августдаги қонунда "фуқароларнинг қонунларга риоя этишлари" устидан назорат кўзда тутилмаган. Яъни, прокуратура органларини фуқароларнинг таъқиб-тазйиқ остига олувчи орган сифатида эмас, балки уларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилувчи орган сифатида жамиятда ролини ошириш асосий мақсад қилиб қўйилган. Бу "инсонпарвар

демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш" йўлидаги муҳим қадам деб ҳисоблайман.

Ўзбекистон Республикаси "Прокуратура тўғрисида"ги қонунининг 20-моддасига биноан "вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий қисмлари, ҳарбий тузилмалари, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши, шунингдек, улар томонидан қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига мувофиқлиги "назорат предмети ҳисобланади".

Қонунлар ижросини текшириш қонунларнинг бузилаётганлиги тўғрисидаги аризалар ва бошқа маълумотлар асосида, шунингдек қонунийлик прокурор томонидан чоралар кўрилишини талаб қиладиган ҳолатда эканлигидан келиб чиққан ҳолда қонунда белгиланган тартибда ўтказилади.

Давлатимиздаги қонунийликни мустаҳкамлаш, қонунбузилиш ҳолатларини аниқлаш, уларни ва вужудга келишига сабаб бўлган шарт-шароитларни бартараф этиш масалалари айнан шу йўналишда фаолият кўрсатаётган прокурор ходимларига кўп жиҳатдан боғлиқ десак адашмаган бўламиз. Чунки қонун билан зиммаларига юклатилган вазифаларни амалга ошира бора туриб, айнан прокурорлар биринчи бўлиб бундай ҳолатлар билан тўқнаш бўладилар, ёки ўз ваколатлари доираларига кўра бошқа назорат этувчи идоралардан келиб тушган ҳужжатлар бўйича қарор қабул қиладилар, бу идоралар томонидан қабул қилинган қарорларнинг қонунийлигига баҳо берадилар.

«Республика назорат инспекциясининг маълумотиغا кўра мамлакатимизда назорат текшириш органлари 36 тани, маҳкамалараро назорат эса 12 тани ташкил этади. Бу текширувчилар гуруҳига ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар ва аудит хизматлари

кирмаганлигини ҳисобга олган ҳолда бу «армия» тўғрисида тасаввурга эга бўлишингиз мумкин».

Прокурорлар умумий назоратни амалга оширишда ўз ваколатларидан фойдаланиш бўйича чегарани тўғри белгилашлари керак. Чунки, бунда бир томондан, аниқланган қонунбузарлик ҳоллари таъсир чораларини кўрмасдан қолмаслиги керак бўлса, иккинчи томондан, корхоналарнинг оператив хўжалик фаолиятига бевосита аралашмаслик, идоравий бошқарув ва текширув органларининг вазифаларини бажармаслик лозим¹.

2.2. Фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларига риоя этилиши устидан назоратни амалга оширишда ишни ташкил этиш

Прокурорлар фуқаронинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликларига риоя этилиши устидан назоратни амалга оширишда ишни ташкил этишнинг устивор йўналишларни танлаб олишлари лозимдир.

Бизнингча прокурорларнинг бу борадаги фаолиятлари бевосита ўз ҳудудларидаги бўлган қонунийлик аҳволидан келиб чиққан ҳолда ташкил этилиши лозим. Бунда асосий иш ҳажми бевосита шаҳарлар ва туманлар прокуратуралари ҳиссасига тўғри келиниши унитилмаслиги даркор.

Албатта жамият ва давлат ривожланиши учун умум аҳамиятли бўлган соҳалар бундан мустасно.

Юқорида кўрсатилганлардан келиб чиққан ҳолда бизнингча қуйидагиларни таъминлаш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланиши лозим.

Вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўз — ўзларини бошқариш органлари, жамоа уюшмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳарбий қисмлар, вазирликларнинг, давлат қўмиталарнинг, идораларнинг ҳарбий қисмлари, ҳокимлар ва бошқа

¹ Мадалиев.О.М.Прокурор назорати муаммолари.Ўқув қўлланма. Т.2006. ТДЮИ. Б 85

мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг аниқ ва бир хилда ижро этилишини ва улар томонидан қабул қилинаётган ҳуқуқий актларнинг Конституция ва қонунларга мослигини назорат қилиш ва таъминлаш прокуратура идораларининг алоҳида эътибордаги ва устивор йўналиши деб баҳоланиши.

Ўзбекистон Республикаси прокуратурасининг мазкур йўналиш бўйича масъул ходимлари, вилоят, унга тенглаштирилган, шаҳарлар, туманлар, туманлараро ва ихтисослаштирилган бошқа прокуратуралар прокурорлари ўз ҳудудларидаги қонунчилик аҳволи юзасидан батафсил маълумотга эга бўлишлари, қонунчиликни таъминлаш борасидаги фаолиятларини айнан шу маълумотлар асосида олиб боришлари.

Бу фаолиятини амалга ошириш борасида биринчидан, тегишли назорат идоралари ва бошқа давлат идоралардан жойлардаги қонунчилик аҳволи, иқтисод соҳасида ўтказилаётган ислохатларнинг жараёни, ижтимоий соҳадаги ўзгаришлар, уларнинг бориш динамикаси ва тўсқинлик қилаётган факторлар юзасидан тегишли маълумотларни талаб қилиб олинishi;

Иккинчидан тўпланган маълумотларни тўлиқ ва чуқур таҳлил қилиш, улар орасидан прокурор таъсир чоралари қўлланиши талаб қилинаётган конкрет йўналишлар ва тармоқларни аниқлаш.

Қонунларнинг ижросини текширишнинг асосий омили сифтида текширувларнинг аниқ ва юқори савияда режалаштиришини олиш.

Бошқарув идоралари, маҳаллий ҳокимиятлар, назорат идоралари, мансабдор шахсларнинг фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқларини поймол этувчи ноқонуний ҳуқуқий актларини аниқлаш ва уларга протест келтириш масаласини ҳал этиш.

Бу фаолиятига системали ва доимий характер бериш учун, чиқарилаётган ҳуқуқий актларининг Конституция, Қонунлар,

Президент Фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси Қарорларига мослигини бир кварталда камида бир маротаба текширилишини ташкил этиш.

Бу борада алоҳида эътиборни:

Ҳокимлар, Республика Вазирликлари раҳбарлари, идоралар, концернлар, корпорациялар, ассоциациялар, фуқароларнинг ўзларини ўзлари бошқариш вилоят, шаҳар ва туман органларининг норматив ҳужжатларининг қонунийлигига.

Давлат идораларининг раҳбарлари ва мансабдор шахсларининг фуқароларга маъмурий жазо қўллаш ҳақидаги қарорларининг қонунийлигига қаратилиши шарт.

Ноқонуний актлар протест келтириш йўли билан бекор қилиниши, ёки қонунга мувофиқлаштирилиши лозим. Протест тегишли мансабдор шахс ёки идора томонидан рад этилган ҳолда, белгиланган 1 ойлик муддат ичида судга протестни рад этиш ҳақидаги қарор ноқонуний эканлигини тан олинишини талаб қилиб ариза киритилиши лозим.

Худди шунингдек, ҳудудий прокурорлар, Республика бошқарув идораларининг қонунга зид ҳуқуқий актлари аниқлангани ҳолда Республика прокуратурасига тегишли тақдимнома билан чиқишлари лозим.

Қонунчилик аҳволи ҳамда прокурор назорати ҳужжатлари таҳлили кўп ҳолатларда Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, молия, Почта ва телекоммуникация агентлиги, банк ва бошқа органлар ижтимоий соҳалардаги ислохотларни амалга оширишга доир дастурлар ижросига масъулиятсизлик билан ёндашаётганликларини кўрсатди. Республика органлари томонидан идоравий назорат сусайтириб юборилиши ўз навбатида жойларда фуқароларга нафақа тўловлари, аҳолининг кам таъминланган қатламига эса моддий ёрдам берилишига оид мурожаатларнинг ҳал этилишига тўраларча муносабатда бўлиш, юзакичиликка йўл қўйилиши ҳолатлари ортиб бормоқда.

Почта ва телекоммуникациялар агентлиги таркибидаги почта ташкилотларида ҳам кўплаб қонунбузилиш ҳоллари аниқланган, тўлов қоғозларини қалбакилаштириш ва бошқа йўллар билан нафақаларни ўзлаштириш ҳолатлари мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси молия вазирлигининг назорат-тафтиш бош бошқармаси томонидан сўнгги бир ярим йил мобайнида аниқланган ижтимоий нафақаларнинг ноқонуний равишда бериб юборилиши натижасида етказилган 59,7 млн. сўм зарарлардан атиги 27 млн. сўми ундирилиши таъминланган, холос. Ижтимоий сиёсатни амалга оширишга масъул бўлган идоралар мансабдор шахслари ва ходимларига нисбатан 2001 йилнинг ўзида 340 та жиноят иши кўзғатилгани фикримиз далилидир.

Шу сабабли прокурор назоратининг асосий эътибори:

- барча давлат ва нодавлат тизимларнинг раҳбарлари томонидан фуқароларнинг меҳнатга бўлган ҳуқуқлари, қонунчиликнинг уларга ҳавфсиз меҳнат шароитларини яратиш, ўз вақтида иш ҳақини тўлаш, қонунда назарда тутилган меҳнат таътилларини ва бошқа имтиёзларни бериш ҳақидаги талаблари, давлатнинг меҳнат ва аҳоли бандлиги соҳасидаги сиёсатини амалга оширилишига;

- ижтимоий тўловларнинг ўз вақтида ва тўлиқ молиялаштирилиши, меҳнатни ва ижтимоий ҳимоя, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш, почта ва банк идоралари томонидан ёлғизлар, қариялар, ногиронлар ва кўпболали оилаларга пенсиялар, ёрдам пуллари, моддий ёрдам ва давлат моддий ёрдамнинг берилиши тартиби миқдорларига риоя қилинишини таъминлаш масалаларига;

- соғлиқини сақлаш идоралари томонидан фуқароларнинг соғлиғини ҳимоя қилишга қаратилган тадбирларнинг таъсирчанлиги, улар томонидан дори-дармонларни олиб кирилиши, сақланиши, фойдаланиши, аҳоли орасида олиб борилаётган профилактик тадбирларнинг аҳволи масалаларига қаратилиши лозим.

Фуқароларнинг ижтимоий соҳадаги ҳуқуқларига нисбатан йўл қўйилаётган ҳар қандай бюрократик, ноинсоний муносабатларга барҳам берилиши, бундай ҳаракатлар ким томонидан йўл қўйилишидан қатъий назар унга нисбатан қонуний чоралар кўрилиши таъминланиши лозим.

Қонунчиликни иқтисод, молия, тўлов ва шартнома соҳасида мустаҳкамлаш, ҳуқуқнинг иқтисодий ислоҳатларни амалга оширишдаги ўрнини кучайтириш. «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси» ҳақидаги Қонун ва Республика Президентининг мансабдор шахсларнинг ўзаро ҳисоб-китобларини ўз вақтида амалга ошириш, шартнома ва тўлов интизомига риоя қилишда жавобгарлигини кучайтиришга қаратилган Фармонларининг сўзсиз ижро этилишини таъминлаш.

Шартнома интизоми бугунги кунда иқтисодиётда ўтказилаётган ислоҳатларнинг энг салбий қисми бўлиб келаётганлигини назарга олган ҳолда, шартнома мажбуриятларининг ҳар бир бузилиш ҳолатлари бўйича айбдор шахсларнинг қонунда белгиланган жавобгарликка тортиш чораларини кўриш ва хўжалик юритувчи субъектларга етказилган зиённи қопланишини таъминлаш.

Хусусийлаштириш, ҳиссадорлик жамиятлари ва ҳиссадорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, қимматли қоғозлар бозори механизмни ривожлантириш монопол фаолиятини чеклаш, банкротлик ва корхоналарнинг санацияси билан боғлиқ қонунларнинг устидан амалдаги назоратни таъминлаш даркор.

2.3. Жинойтчиликка қарши курашни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назоратни амалга оширишда ишни ташкил этиш

Жиноятчиликка қарши кураш, тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш, суриштирув ўтказиш, дастлабки терговда қонунларнинг аниқ бажарилиши устидан прокурор назоратини таъминлаш жараёнида прокуратуранинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа идоралар билан ҳамкорлиги натижасида жиноятчилик илдизига болта урилади ва жамиятда фуқаро ва инсонларнинг тинч-хотиржам яшаб, ишлашлари учун замин яратилади, жиноятчилик динамикасида барқарорлик вужудга келади.

Жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат бўйича прокурор назорати предмети Жиноятлар тўғрисидаги аризалар ва хабарларни кўриб чиқиш ҳамда ҳал қилиш ва тергов олиб боришнинг қонун ҳужжатларида белгиланган процессуал тартиби, шунингдек, жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органлар томонидан қабул қилинаётган қарорларнинг қонунийлиги жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органларнинг қонунларни ижро этишлари устидан назорат ҳисобланади (Ўзбекистон Республикасининг «Прокуратура тўғрисида»ги Қонунининг 20-моддаси).

Қонунийликни мустаҳкамлаш ва жиноятчиликка қарши курашни, фуқароларни конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш ишларини ташкил этиш, жиноятчиликнинг оғир ва ўта оғир турларига қарши кураш, айниқса, унинг уюшган шаклига нисбатан муросасиз кураш учун прокурор томонидан жиноятчиликка қарши кураш фаолиятини самарали бажариш учун жиноятчиликка қарши курашувчи органлар томонидан қонунларнинг аниқ ва бир хилда ижро этилишини таъминлаш, бу борада прокурор назоратини сусайтирмаслик жуда муҳимдир.

Прокурорнинг жиноят-процессуал қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда берган терговолди текшируви ўтказиш, жиноят

ишлари қўзғатиш ва тергов қилиш билан боғлиқ кўрсатмалари суриштирув ва дастлабки тергов органлари учун мажбурийдир.

Жиноятлар тўғрисидаги аризалар ва хабарларни кўриб чиқиш ҳамда ҳал қилиш ва терговни олиб боришнинг қонун ҳужжатларида белгиланган процессуал тартиби, шунингдек жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органлар томонидан қабул қилинаётган қарорларнинг қонунийлиги жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органларнинг қонунларни ижро этишлари устидан **назорат предмети** ҳисобланади.

Жиноятчиликка қарши курашни амалга ошириш мақсади республикамызда янги ижтимоий-иқтисодий жараёнлар юзага келганлиги сабабли ҳуқуқий демократик давлатни шакллантириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш каби долзарб вазифаларни амалга ошириш билан чамбарчас боғлиқдир. Айнан шу ҳолат прокуратура органларининг жиноятчиликка қарши кураш ҳамда қонунийликни таъминлаш борасидаги фаолиятига тубдан янгича ёндашиш лозимлигини ҳаётий зарурат сифатида келтириб чиқармоқда.

Ўзбекистон Республикасининг "Прокуратура тўғрисида"ги Қонунини 28-моддасида жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назоратни амалга оширувчи прокурорнинг ваколатлари белгиланган бўлиб, содир этилган ёки тайёрланаётган жиноятлар ҳақидаги ариза ва хабарларни қабул қилиш, рўйхатдан ўтказиш ҳамда ҳал этиш тўғрисидаги қонун талаблари ижросини ҳар ойда камида бир марта текширади, жиноят ишларини қўзғатади ёки уларни қўзғатади ёки уларни қўзғатишни рад этади, жиноят ишларини тугатади ёхуд улар юзасидан иш юритилишини тўхтатади.

Жиноят ишини қўзғатиш, дастлабки терговни тўхтатиш ва тугатишнинг қонунийлиги устидан назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси ЖПҚонунчилиги ва "Прокуратура тўғрисида"ги Қонунга

асосан прокурорларга юклатилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 33-моддасида қайд этилишича, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида Ўзбекистон Республикаси қонунларнинг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни амалга оширади.

Прокурор суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида қонуннинг бузилишини, ким томонидан содир этилганлигидан қатъи назар, бартараф этиш учун қонунда назарда тутилган чора-тадбирларни ўз вақтида кўриши шарт.

Прокурор ўз ваколатларини ҳар қандай орган ва мансабдор шахсдан мустақил равишда, фақат қонунга бўйсуниб ва Ўзбекистон Республикасининг Бош прокурори кўрсатмаларига таянган ҳолда амалга оширади.

Ўзбекистон Республикасининг "Прокуратура тўғрисида"ги Қонунининг 27-моддасида Жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан **назорат предмети** белгиланган бўлиб, унга кўра, жиноятлар тўғрисидаги аризалар ва хабарларни кўриб чиқиш ҳамда ҳал қилиш ва терговни олиб боришнинг қонун ҳужжатларида белгиланган процессуал тартиби, шунингдек жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органлар томонидан қабул қилинаётган қарорларнинг қонунийлиги жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органларнинг қонунларни ижро этишлари устидан назорат предмети ҳисобланади.

Ушбу Қонуннинг 28-моддасида прокурорнинг ваколатлари қаторига:

- Жиноят ишларини қўзғатиши мумкинлиги;
- Жиноят ишларини қўзғатишни рад этиши мумкинлиги;
- Жиноят ишларини тугатиши мумкинлиги;
- Жиноят ишлари юзасидан иш юритилишини тўхтатиши

мумкинлиги;

- Қонунда назарда тутилган ҳолларда терговчининг ишни тугатишига розилик бериши;

- Айблов хулосасини ёки қарорини тасдиқлаши, ишни судга юбориши ваколатлари белгиланган.

- Жиноятчиликка қарши кураш фаолиятининг юраги тергов фаолиятини ташкил этиш ҳисобланади. Шунинг учун тергов фаолиятини бошқаришни тўғри ташкил этиш асосий мезондир. Бу борада тергов бошқармаси (бўлими)да ишни ташкил этиш бўйича **асосий вазифалар** қуйидагилардир:

- Тузилиши ва штатлар бўйича оптимал бўлган малакали ходимлар билан тўлдирилган тергов аппаратини шакллантириш;

- Фуқароларнинг (жиноят процессининг барча иштирокчиларининг) ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш механизми муштараклигида тергов фаолиятини такомиллаштириш юзасидан илмий тавсияларни амалиётга жорий қилиш;

- Жиноятчиликка қарши кураш фаолиятини амалга оширувчи халқаро ташкилотлар, чет эл ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларининг ҳамда республикамиз ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларининг илғор тажрибаларини ёйиш;

- Тергов фаолиятида жиноятларни аниқлаш, фош қилиш, далилларни топиш, олиш, процессуал мустаҳкамлаш, исботлашга қаратилган хатти-ҳаракатларни амалга оширишда замонавий техникаларни қўллаш орқали ишнинг ташкилий даражасини такомиллаштириш;

- Прокурор ва терговчиларнинг фаолияти самарадорлигини ошириш, иш вақтини, кучини, моддий воситалар ва имкониятларни бекорга сарфламаслик ва бу

борадаги кераксиз йўқотишни бартараф этиш.

Ушбу вазифаларни ҳал этиш бошқарма(бўлим) бошқаруви томонидан Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унинг ўринбосарлари буйруқлари, кўрсатмалари, ҳайъат ва мувофиқлаштирувчи кенгаш қарорлари асосида уч асосий йўналиш бўйича амалга оширилиши мумкин:

1. Жиноятларни тергов қилишда қонунийликни назорат қилиш бўйича ишни ташкил этиш;
2. Жиноятчиликка қарши кураш бўйича ишни ташкил этиш;
3. Прокуратура идоралари теговчиларининг ўзлари хизмат қиладиган ҳудудлардаги иши устидан раҳбарликни таъминлаш¹.

Прокурор ушбу фаолиятларни қонунийлик, бирлик, марказлашганлик, мустақиллик ва ошкоралик каби принципларга риоя қилган ҳолда амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси прокуратураси тергов Бош бошқармаси, бошқарма ва бўлимлар, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, транспорт, ҳарбий прокурорлари барча имкониятларини ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш, ҳар бир жиноятни очиш, терговни ҳар томонлама, тўла ва ҳолисона ўтказилиши ҳамда жазо муқаррарлигини таъминлаш, жиноятни келтириб чиқарувчи шарт-шароитлар сабабларни аниқлашга, уларни бартараф қилиш чораларини кўрадилар.

Иш самарадорлигини ошириш мақсадида: Тергов Бош бошқармаси, бошқарма ва бўлимлари жиноятларнинг оғир ва ўта оғир турларига, айниқса унинг уюшган гуруҳлар ёки унинг манфаатларини

¹ Эсанов М.Ғ.,Полвонов С.Ё. Тергов ва суриштирув устидан назоратни ташкил этиш. Тошкент 1998 , 36.

кўзлаб содир этилиши ҳолларига, ўқ отар қуроллар ва портловчи моддаларни ишлатиш, шахсни гаров сифатида тутқинликка олиш, босқинчилик, бандитлик, жиноий уюшма ташкил этиш, терроризм, оммавий тартибсизликлар, гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларини қонунга хилоф равишда ўтказиш каби жиноятларга қарши курашни кучайтириш чораларини кўрадилар.

Жиноятчилик аҳволини чуқур ўрганиб, таҳлил этиб, дастлибки тергов ва суриштирув ўтказиш босқичларида, қонунларни қўллаш амалиётидан келиб чиққан ҳолда, тергов бошқармаси, бўлимлари ишларини лозим даражада ташкиллаштирадилар. Бошқа таркибий тармоқлардаги бўлим ва бошқармалар билан ҳамкорлик ривожлантирилмоқда.

Туман, шаҳар ва уларга тенглаштирилган прокурорларга зарур бўлган ташкилий-услубий кўрсатиш билан бирга, уларни таҳлилий ахборот жиҳатдан таъминлаш ва иш юритишни соҳа-минтақа услубида олиб боришни такомиллаштириш зарур.

Суриштирув ва тергов органлари томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан прокурор назоратининг моҳияти ва вазифалари. Қонунчиликка мувофиқ жиноят иши, маъмурий ёки интизомий жавобгарлик тўғрисидаги ишларни кўришда охириги ҳал қилувчи қарор суд томонидан амалга оширилса ҳам, лекин мана шу ишлар юзасидан адолатли ҳукм чиқаришда суриштирув ва дастлабки тергов органлари муҳим ўрин тутди:

1. Жиноят процессуал қонун ҳужжатларига мувофиқ суриштирув ва дастлабки тергов органлари қуйидаги вазифани амалга оширишади, яъни: фуқароларнинг, жамият ва давлат манфаатларини, ҳуқуқ ва эркинликларини жиноий тажовузлардан сақлаш;

2. Фуқароларни Конституция ва қонунларга риоя қилиш руҳида тарбиялаш;

3. Жиноятларнинг олдини олиш, жиноят иши қўзғатиш ва

жиноятни очиш;

4. Судларга етарли ва керакли бўлган далилларни киритиш, жиноятчиларни қидириб топиш;

5. Дастлабки терговни тўлиқ ва объектив олиб бориш.

Суриштирув ва дастлабки тергов органлари ўз фаолиятларини қонунийлик, одиллик, инсонпарварлик, демократизм, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги ва айб учун жавобгарликнинг муқаррарлиги каби принципларга асосланиб амалга оширади.

Ҳар бир терговчи жиноят ишларини тез ва тўлиқ очиши, жиноят содир этишда айбланаётган шахслар, албатта, жавобгарликка тортилишларини ва айби бўлмаган шахслар жавобгарликдан озод қилинишлари шартлиги ҳақидаги масалаларни ҳал қилиши керак.

Суриштирув ва дастлабки тергов органлари томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан прокурор назоратининг асосий мақсади, мана шу органлар томонидан олиб борилаётган ишларнинг қанчалик қонунга мувофиқлиги, терговнинг объективлиги, фуқароларнинг Конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш каби масалаларни тўғри ҳал қилишдан иборатдир.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, Ўзбекистон транспорт прокурорлари томонидан, давлат солиқ ва божхона қўмиталари идораларида суриштирув устидан лозим даражада прокурор назоратини ўрнатишга қаратилган ташкилий ва амалий чоралар кўриш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири бўлиб ҳисобланмоқда.

• Прокурор жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш жараёнида қуйидаги ваколатларни амалга оширади:

1. суриштирув ва дастлабки тергов органларидан текшириш учун жиноят ишларини, суриштирув, тезкор-қидирув фаолиятининг ҳужжатлари ва материалларини ҳамда бошқа маълумотларни талаб

қилади;

2. содир этилган ёки тайёрланаётган жиноятлар ҳақидаги ариза ва хабарларни қабул қилиш, рўйхатдан ўтказиш ҳамда ҳал этиш тўғрисидаги қонун талаблари ижросини ҳар ойда камида бир марта текширади;

3. терговчилар ва суриштирувчиларнинг ноқонуний ҳамда асоссиз қарорларини бекор қилади;

4. жиноятларни тергов қилиш, эҳтиёт чорасини танлаш, ўзгартириш ёки бекор қилиш, жиноят тавсифини белгилаш, айбланувчи тариқасида ишга жалб қилиш, айрим тергов ҳаракатларини бажариш ва жиноят содир этиб яширинган шахсларни қидириш тўғрисида ёзма кўрсатмалар беради;

5. суриштирув органларига фуқароларни ушлаш, мажбурий келтириш, қамоққа олиш, қидириш, тинтув ўтказиш, олиб қўйиш ва бошқа тергов ҳаракатларини бажариш тўғрисидаги, шу жумладан, прокурор ёки прокуратура терговчиси иш юритишида бўлган ишлар юзасидан қарорларни ижро этишни топширади, жиноятларни очиш ва жиноят содир этган шахсларни аниқлаш учун зарур чоралар кўриш тўғрисида кўрсатмалар беради;

6. суриштирувда, дастлабки терговда иштирок этади ҳамда зарур ҳолларда ҳар қандай иш бўйича айрим тергов ҳаракатларини шахсан бажаради ёки терговни тўла ҳажмда амалга оширади;

7. тергов ҳамда эҳтиёт чораси сифатида қамоқда сақлаш муддатини узайтиради;

8. жиноят ишларини суриштирув ва дастлабки тергов органларига қўшимча тергов ўтказиш тўғрисидаги ўз кўрсатмалари билан қайтаради;

9. ҳар қандай жиноят ишини суриштирув органидан олиб терговчига беради, шунингдек уни бир дастлабки тергов органидан

бошқасига, бир терговчидан бошқасига ўтказади;

10.суриштирувчини ёки терговчини, агар у ишни тергов қилиш чоғида қонун бузилишига йўл қўйган бўлса, суриштирув ёхуд дастлабки терговни давом эттиришдан четлатади;

11.қонунда назарда тутилган ҳолларда, тергов ҳаракатлари олиб борилишига санкция беради;

12.жиноят ишларини қўзғатади ёки уларни қўзғатишни РЗД этади, жиноят ишларини тугатади ёхуд улар юзасидан иш юритилишини тўхтатади;

13.қонунда назарда тутилган ҳолларда терговчининг ишни тугатишига розилик беради;

14.айблов хулосасини ёки қарорини тасдиқлайди, ишни судга юборади;

15.қонунга мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади. Жиноятчиликка қарши курашга йўналтирилган чора-тадбирларни мувофиқлаштирилган тарзда амалга оширишга эътибор янада кучайтирилмоқда.

2.4. Ушлаб турилганларни, қамоққа олинганларни сақлаш жойларида, жиноий жазоларни ва жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этиш чоғида қонунларга риоя қилиниши устидан назоратни амалга оширишда ишни ташкил этиш

Ушлаб турилганларни, қамоққа олинганларни сақлаш жойларида, жиноий жазоларни ва жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этиш чоғида қонунларга риоя этилиши устидан назорат қилиш прокурорлик назоратининг тўртинчи тармоғи ҳисобланади. Унинг предмети бўлиб, ушлаб турилганларни (вақ-тинча ушлаб туриш жойлари), қамоққа олинганларни сақлаш жойларида, жиноий жазоларни(колониялар, турмалар ва бошқа-лар) ва жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этувчи

муассасаларда шахслар сақланишининг қонунийлиги ҳи-собланади. Озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазоларни ижро этиш жойларида прокурор жиноят-ижроия қонунчилиги билан белгиланган шахсларни юқорида қайд этилган муасса-саларда сақлаш шароити ва тартиби устидан назорат қилади.

Ушбу соҳада прокурорга кенг ваколатлар берилган: ушлаб турилганларни, қамоққа олинганларни сақлаш жойларига, қамоқ-қа олиш, интизомий қисмга жўнатиш, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазоларни ижро этиш муассасаларига, тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини ижро этувчи муассасаларга ва вояга етмаганларнинг махсус ўқув-тарбия муассасаларига мене-ликсиз ва исталган вақтда ҳамма хоналар билан танишиш шарти билан киришга, шахсларга нисбатан ушлаб туриш, қамоққа олиш, шунингдек, жиноий жазо ёки жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чоралари қўлланишига асос бўлган ҳужжатлар билан танишишга ҳақли.

Прокурор ушлаб туриш, қамоқда сақлаш жойларида, қамоқ-қа олиш, интизомий қисмга жўнатиш, озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазоларни ижро этиш муассасаларида, тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини ижро этувчи муассасаларда, вояга етмаганларнинг махсус ўқув-тарбия муассасаларида ноқо-нуний сақлаб турилган шахсларни дарҳол озод қилиши лозим.

Прокурорга ушлаб туриш, қамоқда сақлаш, жиноий жазо ва жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этувчи идора ва муассаса маъмуриятидан ушланганлар, қамоққа олин-ганлар, маҳкумлар, жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чоралари қўлланилган шахсларнинг ҳуқуқларини таъминловчи шароит-ларни яратишни талаб қилиш ҳуқуқи берилган. Ушлаб туриш, қамоқда сақлаш жазони ва жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чораларини ижро этувчи органлар ҳамда муассасалар маъмурият-лари (ИВС, СИЗО, колониялар, турмалар ва бошқа шундай муас-сасалар)нинг

буйруқлари, фармойишлари ва қарорлари, тезкор-қидирув тадбирларининг қонунга мувофиқлигини текширишга ҳақлидир.

Қамоқда сақланаётган, қамоқ жазосига, интизомий қисмга жўнатишга, озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахсларга нисбатан қўлланилган интизомий жазо чоралари қонунга номуво-фиқлиги прокурор томонидан аниқланса, бу чораларни прокурор бекор қилишга ва ўз қарори билан бундай шахсларни интизомий бўлинмалардан дарҳол озод қилишга ваколатлидир.

Прокурор ушлаб турилган, қамоққа олинган, озодликдан маҳрум этилган ҳамда жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чора-ларига тортилган шахсларнинг жазони ижро этувчи орган ёки муассаса маъмуриятига, бошқа давлат органларига, жамоат бир-лашмаларига, мансабдор шахсларга шикоят ҳамда аризалар билан мурожаат қилиш ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун талабларига риоя этилиши устидан назоратни амалга оширади.

III БОБ. СУДЛАРДА ИШЛАРНИ КЎРИШДА ПРОКУРОРНИНГ ВАКОЛАТЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШДА ИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.

3.1. Умумий юрисдикция судларида ишларни кўришда прокурор ваколатини таъминлашда ишни ташкил қилиш

Биринчи инстанция судларида жиноят ишларини кўрилишида прокурор иштирокининг асосий мақсади — иш бўйича ҳақиқатни аниқлаш, содир этилган жиноят учун жазони муқаррарлигини таъминлаш, айбсиз шахсларни жавобгарликдан озод қилиш ва адолат ўрнатишдир. Бунинг учун ўз навбатида "Ҳуқуқ тартибот органларининг ўзлари қонунларга сўзсиз риоя қилишлари лозим"¹. Биринчи инстанция судларида жиноят ишларини кўрилишида иштирок этаётган прокурорнинг бутун фаолияти қонун ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинган бўлиши керак.

Судларда жиноят ишларини кўрилишида прокурор иштирокини таъминлаш, Ўзбекистон Республикасининг "Прокуратура тўғрисида"ги қонуни (янги таҳрири), Ўзбекистон Республикаси Жиноят Процессуал Кодекси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2004 йил 11 май кунги 21-сонли "Судларда жиноят ишларини кўрилишида прокурор иштирокининг самарадорлиги ва таъсирчанлигини ошириш тўғрисида"ги буйруғи билан амалга оширилади. Ушбу норматив ҳужжатлар мазмунида судларда иштирок этаётган прокурорларнинг фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш кафолати

¹ И.А. Каримов "Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз" Т.4.2000.

сифатида иштирок этиши ҳамда ҳар қандай ҳолда қонунни устиворлигини, қонуннинг олдида барчани баробарлиги, қонуннинг ҳукмронлигини таъминлашга хизмат қилиш тамойиллари мустаҳкамлангандир.

Судда иштирок этадиган прокурордан юқори касбий малакадан ташқари, юқори ҳуқуқий онгни мавжудлиги, қонунни ҳурмат қилиш, ҳар қандай қонунбузилиш ҳолларига нисбатан муросасизлик, ўз ишончига нисбатан қатъиятлик ва бунинг учун курашиш салоҳияти, ҳар қандай ғайриқонуний ташқи таъсирларга берилмаслик ва уларга қарши кураша олиш, ўзи-ўзининг ҳаракатларига танқидий қарай олиш, ҳақиқатни аниқлаш учун бутун ақл-заковатини ишга сола олиш, судланувчига нисбатан бир томонлама мунособатда бўлмаслик, илгаридан судланувчини айбдорлигига ишониб қолмаслик, инсонпарварлик, инсоннинг кадр-қимматини ҳурмат қилиш, меъёр ҳиссиёти, камтарлик, ўзини бошқалардан юқори қўйишдан ҳоли бўлиш каби фазилатларга эга бўлиши керак.

Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 август куни қабул қилиниб, 27 октябр куни матбуотда эълон қилиниб, кучга кирган ва ҳозирда амалда бўлган “Прокуратура тўғрисида”ги қонунининг (янги таҳрири) 33-моддасида судларда жиноят ишларини кўрилишида прокурор иштирок этиши шарт қилиб қўйилган. Унда кўрсатилишича, “Фуқаролар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатлари суд йўли билан самарали ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида барча инстанция судларида ишлар кўриладиганда прокурор қонунда белгиланган тартибда иштирок этади, прокурор судларда жиноят ишлари кўриладиганда давлат айбловини қувватлайди.

Прокурор судда далилларни текширишда иштирок этади, қонуннинг қўлланиши хусусида ўз фикрини билдиради.

Ишлар судларда кўриладиганда иштирок этаётган прокурорнинг ваколатлари процессуал қонунлар билан белгиланади.

Прокурор суд процессининг бошқа иштирокчилари билан тенг ҳуқуқлардан фойдаланиб, судьяларнинг мустақиллиги ҳамда процессуал қонун ҳужжатлари нормаларига қатъий риоя этиш принципига амал қилиши шарт”.

Жиноят процессуал қонунчилиги ва “Прокуратура тўғрисида”ги қонун талабларидан келиб чиқиб, судларда жиноят ишларини кўрилишида прокурорлар қуйидаги ваколатларга эгадирлар:

1. Суд муҳокамасига тайёргарлик қисмида жиноят ишлари бўйича суд томонидан қабул қилинган қарорларни қонунийлигини кўриб чиқди;

2. Судда жиноят ишини кўрилишида қатнашар экан, давлат айбловчиси сифатида иштирок этади;

3. Суд муҳокамаси мобайнида пайдо бўладиган масалалар юзасидан ўз хулосасини беради;

4. Давлат ва жамият манфаатларини муҳофаза қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини қонуний ҳимоя қилиш талаб қилинган ҳолларда даъво аризалари билан судга мурожаат қилади ва уларни судда қувватлайди;

5. Ғайриқонуний ва асоссиз суд ҳукмлари, ажримлари ва қарорларига нисбатан протест киритади;

6. Протестлар ва шикоятлар асосида апелляция, кассация ва назорат инстанция судларида жиноят ишларини кўрилишида хулосалар беради;

7. Судларни ҳукмлари, ажримлари ва қарорларини ўз вақтида ва қонуний равишда ижро этилишини текширади;

8. Судларни ҳукмлари, ажримлари ва қарорларини ўз вақтида ва қонуний равишда ижро этилишини назорат қилади;

9. Зарур ҳолларда, суд ҳукмлари, ажримлари ва қарорларини қонун билан белгиланган тартибда назорат тартибида қайта кўриб чиқилиши

учун ҳамда янги очилган ҳолатларда жиноят иши бўйича тергов ҳаракатларини тиклаш учун керакли чораларни кўради¹³.

Жиноят ишларини барча инстанцияларда судлар томонидан кўрилиши мобайнида йўл қўйилган хатоларни прокурорлар томонидан турли услублар билан аниқланиши мумкин:

1. Прокурор иштирокисиз кўрилган жиноят ишлари бўйича чиқарилган ҳукмларни қонунийлиги ва асосланганлигини қонун билан белгиланган 10 кунлик апелляция муддатида кўриб, текшириб чиқиш;

2. Прокурорлар томонидан апелляция, кассация ва назорат инстанция судларида жиноят ишларини кўрилишида иштирок этиш;

3. Ҳукмларни ижрога қаратилишини қонунийлигини ва ижрога қаратиш муддатига қандай амал қилинаётганлигини текшириш ҳамда ҳукмларни ижро этишда иштирок этишнинг умумий тартиб ва қоидалари бўйича қонун талабларини бажарилаётганлигини текшириш;

4. Жиноят ишлари юзасидан ёхуд алоҳида бир тоифа жиноят ишлари юзасидан маълум бир вақт оралиғи бўйича суд амалиётини умумлаштириш. Жиноят ишларини кўрилишида йўл қўйилган хатоларни бартараф қилишга ёрдам берадиган ҳуқуқий норматив актларга қуйидагилар киради:

- Ариза; Илтимоснома; Хулоса;
- Прокурорнинг протести;
- Прокурорнинг тақдимномаси¹.

Прокурорнинг жиноят иши бўйича суд муҳокамаси мобайнида берадиган фикри ҳар қандай ҳолатда қуйидагича бўлиши керак:

1. Объектив ва исботланган. Прокурор хулосасига асос

¹ В.И. Басков, Б.В. Коробейников Курс прокурорского надзора Учебник. М.: Зерцало.2001С 228-229.

бўлган якуний фикрлар фақатгина ҳақиқатни акс эттириши, ҳеч қандай ўзбошимчалик билан қонунни талқин қилмаслиги, ишни ҳақиқий ҳолатларини ўзгартирилишига умуман йўл қўймаслиги лозим. Прокурор хулоса қилишига асос бўлган, мантиқан ҳеч қандай эътирозсиз якуний фикрни шаклланишига хизмат қилган ишонарли мотивлардан фойдаланилган бўлиши шарт.

2. Ҳар томонлама ва тўла. Прокурорнинг хулосаси ҳамма вақт ҳам бир ёқлама фикрни ифодаладиган хулосадан иборат бўлмаслиги лозим. Ҳар бир жиноят иши бўйича унинг фикри фақатгина «қўшиламан ёки қўшилмайман» билан чегараланиб қолмасдан, жиноят ишини ҳар томонлама ва тўла равишда очиб берадиган барча ҳолатларни ўзида акс эттирган бўлиши, иш бўйича айбни енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатларни барчаси эътиборга олинганлиги, пайдо бўладиган масалалар юзасидан прокурорнинг тутган ўрни атрофлича иш ҳолатларига ҳолисона баҳо бериш билан кузатилиши лозим.

3. Юридик асослантирилган бўлиши, яъни моддий ва процессуал ҳуқуқ нормаларига қаратилган бўлиши, қайси моддий ва процессуал ҳуқуқ нормаларига тегишлилигини ўзида акс эттирган бўлиши керак. Агарда, жиноят иши бўйича жиноий қилмишга юридик баҳо бериш лозим бўлиб қолса, ҳамда мураккаб ҳуқуқий масалаларни ҳал этиш зарурати туғилиб қолганда, суд амалиётига мурожаат қилиниши, Олий суд Пленумининг шу жиноят ишида кўрилаётган жиноятлар тоифалари бўйича қабул қилган қарорлари билан асослантирилган бўлиши шарт.

Аниқ белгиланган бўлиши, яъни прокурор ҳал қилинаётган масала юзасидан ўзининг аниқ белгиланган ўрнини билиб олиши керак. Шу масала бўйича ўзининг фикрини аниқ баён қилиши, яъни масалани ё ижобий ҳал қилиш ёки салбий ҳал қилиш ҳақидаги бошқача қилиб айтганда, масала бўйича киритилган илтимосномани ё қондириш ёки рад

этиш ҳақидаги аниқ фикрини билдириши лозим. Ушбу икки фикрдан ташқари, ўртаҳол бўлган, альтернатив фикрни билдириши мумкин эмас. Прокурор фикри ё у томонли ёки бу томонли бўлиши керак¹.

Прокурор судда давлат айбловчиси сифатида иштирок этади, суд муҳокамасининг ушбу қисмида унинг процессуал вазифаси — айбловдан иборатдир. Суд муҳокамасининг мувоффақияти кўпинча, прокурорнинг ушбу муҳокамага тайёргарлик даражасидан келиб чиқади. Прокурорнинг суд муҳокамаси мобайнида ҳақиқатни аниқлашга нисбатан бўлган қатъийлиги, талабчанлиги ва касбий маҳоратини юқори даражада эканлиги, ўзининг қонунга асосланган, жиноят иши материалларидан келиб чиқадиган фикрини тўғрилигини қонун йўли билан кўрсатиб бера олиши, ўзининг фикрига процесснинг бошқа иштирокчиларини ҳам ишонтира олиши фақатгина жиноят иши материаллари билан жуда ҳам яхши танишиб чиққан, юқори тайёргарликка эга бўлган прокурор томонидангина амалга оширилиши мумкин. Юксак талаб даражасида жиноят иши материалларини билиш барча давлат айбловини қувватлаётган прокурорлар олдида қўйиладиган талабдир. Шунинг учун жиноят иши материалларини ўрганиш шундай ташкил этилиши лозимки, жиноят иши бўйича давлат айбловини қувватлаётган прокурор жиноят ишини фақатгина асосий процессуал ҳужжатларини ўзи билангина танишиб чиқмасдан, балки қолган барча жиноят иши бўйича тўпланган материаллар билан ҳам бемалол танишиб чиқиши ва лозим бўлса, ҳар бир материал бўйича ўз мулоҳазасини бера олиши ва материалга

нисбатан тегишли баҳо бера олиши лозим. Суд муҳокамасигача жиноят иши билан танишиб чиқаётган прокурор ўзига дастлабки тергов мобайнида судланувчини айбини тасдиқлайдиган ёки оқлайдиган ёҳуд

¹ В.И. Басков, Б.В. Коробейников Курс прокурорского надзора Учебник. Москва Изд. Зерцало 2001.Б-245.

шубҳа остига оладиган кўрсатувларни, далиллар мажмуасини тегишинча қайд қилиб олиши ва суд тергови мобайнида ушбу кўрсатувларни, далилларни бир-бирига солиштириб, таққослаб кўриши ва унга қонуний баҳо бериши лозимдир. Амалиётда суд муҳокамасига тайёргарлик жараёнида ушбу услубдан кенг фойдаланилади. Айнан шу тайёргарлик прокурорни суд тергови мобайнида фаол қатнашишига ҳамда ўзининг музокара нутқини тузишига катта ёрдам беради.

Суд муҳокамасига яхши тайёрланган ва барча тегишли маълумотларни эгаллаб олган прокуроргина суд процесси мобайнида пайдо бўлган барча саволларга жавоб беради ва пайдо бўлган барча муаммолар хусусида судга ўзининг қонуний фикрини билдира олади. Иш материалларини яхши ўрганмаслик эса айбловни қувватлашни сифатини пасайтириб юборади, бу эса ўз ўрнида суд процесси якунига салбий таъсир кўрсатади.

Суд муҳокамасига тайёргарликка айбловчи сифатида қатнашувчи прокурорнинг индивидуаллиги, шахсий фазилатлари, хусусан олганда хотираси, таҳлил қилиш, мантикий фикрлаш ва прогнозлаш салоҳияти катта таъсир қилади.

Жиноят иши материалларини давлат айбловчиси ўрганиб чиқар экан қуйидагиларни таҳлил қилади:

- 1) Ҳар бир жиноят иши бўйича исботлаш предмети ва доирасини;
- 2) Жиноят содир этган шахсни фош қилувчи далилларни;
- 3) Айбловга қарши бўлган, айбловни исботламайдиган далилларни;
- 4) Судланувчини шахсини тавсифловчи ҳолатларни;
- 5) Жиноят иши бўйича ҳуқуқий-норматив материалларни ва шу тоифа жиноят ишлари бўйича суд амалиётини.

Суд муҳокамасига тайёргарлик қисмида қандайдир маънода томонларнинг тутадиган ўрни аниқлаб олинади.

Давлат айбловчиси процесс иштирокчиларининг ҳуқуқлари тушунтирилаяптими, уларнинг ҳуқуқлари таъминланаяптими кузатиб

туради. Мабодо, қонунбузилиш ҳолларига йўл қўйилса, суднинг эътиборини шу қонунбузилиш ҳолатига қаратади ва айнан шу ҳолатларни ўз вақтида бартараф қилиниши натижасида суд томонидан одилона ҳукм чиқарилишига замин яратилади. Масалан, судланувчини ҳимояга бўлган ҳуқуқини тегишли тартибда таъминламаслик, судланувчи томонидан айблов хулосасини нусхасини ўз вақтида олмаганлиги ҳукмни бекор қилинишига олиб келиши мумкин.

Суд муҳокамасига тайёргарлик қисмини муҳим томони шундан иборатки, айнан шу босқичда ариза ва илтимосномаларни ҳал қилинади. Судда раислик этувчи илтимосномалар бўйича айбловчининг ҳам фикрини сўрайди. Агарда, дастлабки тергов томонидан хатоларга йўл қўйилган бўлса, жиноят иши билан танишиб чиққан прокурор, жиноят процессининг худди шу босқичида аниқланган хатоларни бартараф қилиш учун қўшимча далилларни талаб, қилишни сўраб судга илтимоснома билан мурожаат қилиши мумкин.

Бундан ташқари, давлат айбловчиси судга бошқа процесс иштирокчилари томонидан қилинган илтимосномалар бўйича ҳам ўзининг фикрини баён қилади.

Айбловни қувватлаётган прокурор судга далилларни ўрганишни шундай илмий асослантирилган тартибини таклиф қилиши керакки, иш бўйича дастлабки тергов томонидан аниқланмай қолган барча ҳолатлар аниқланиши, жиноят иши суд томонидан ҳолисона, тўла, ҳар томонлама ва объектив равишда кўриб чиқилиши лозим¹.

Суд терговини тўла ва тўғри ўтказиш қонуний ва асосланган ҳукм чиқаришга кафолат бўлиб хизмат қилади.

Суд суд муҳокамасини ўтказиш учун жиноят иши бўйича тайёрлов қисмида ўтказилиши лозим бўлган барча процессуал ҳаракатларни бажариб бўлгандан сўнг, жиноий иш юритувни давом

¹ Савицкий В.М. Отвод прокурора в уголовном судопроизводстве. «Правоведение», 1970, №4. С 54-59

этириш учун ҳеч қандай тўсиқлар йўқлигини аниқлаганидан кейин суд муҳокамасининг асосий қисми ҳисобланган — суд терговига ўтади. Айнан шу ерда барча тўпланган далиллар текширилади ва чиқариладиган ҳукм учун замин яратилади. Суд тергови — янги процессуал шароитда далилларни мустақил ва ижодий равишда текшириш босқичидир. Бу босқичда ҳар бир далил суд томонидан ҳар томонлама ва батафсил текшириб чиқилиши керак. Шунинг учун жиноят иши бўйича давлат айбловини қувватловчи ҳамда қонун билан белгиланган прокурорлик ваколатини таъминловчи прокурор далилларни текширишда фаол қатнашиши ва суд органларининг жиноят иши юзасидан чиқарган ҳар қандай қарорларини қонунийлигини таъминлаш учун ўзига қонун билан берилган ваколатлардан тўлиқ фойдаланиши ҳамда исботлаш процесси иштирокчиларининг жиноят процессуал қонунчилиги талабларига қатъий риоя этишларини таъминлаш бўйича барча чораларни кўриши керак. Прокурор ушбу ҳаракатлари билан ҳукмни адолатли ва ишончли бўлиши, ўзида ҳақиқатни акс этириши учун шарт-шароитларни яратилишини таъминлайди.

Суд тергови мобайнида қуйидагилар аниқланади: жиноят ҳодисаси; айбланувчини жиноят содир қилишдаги айби; айбдорлик даражаси ва характериға таъсир қилувчи ҳолатлар; жиноят туфайли етказилган зарарнинг характери ва миқдори. Суд ҳукмининг сифати, қонунийлиги, асосланганлиги ҳамда адолатлилиги кўпинча суд терговининг тўла, ҳар томонлама ва объектив равишда олиб борилганлигидан келиб чиқади. Чунки, суд ҳукми суд тергови мобайнида аниқланган далилларгагина асосланади. «Суд ҳукми тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг 1997 йил 2 майдаги 2-сонли қарорини 4-бандида «Судланувчи томонидан терговда ёки судда айбини бўйнига олиш ҳолати у иш бўйича тўпланган ҳамда судда текширилган бошқа далиллар билан ҳолисона тасдиқлангандагина айблов ҳукми чиқаришга асос бўла олади. Бу талаб айблов ҳукми тахминларга асосланган бўлиши мумкин

эмаслиги ва судланувчининг айбдорлиги суд муҳокамаси жараёнида исботланган тақдирдагина чиқарилиши лозимлиги ҳақидаги ЖПКнинг 463-моддаси мазмунидан келиб чиқади» деб қўйилган. Шунингдек, шу қарорнинг 3-банди сўнгида «ЖПКнинг 26 ва 455-моддалари талабига биноан ҳукм фақат суд мажлисида текширилган ва суд мажлиси баённомасида ўз аксини топган далилларга асослантирилган бўлиши лозим» деб қайд қилиб қўйилган. Ушбу қарор талабларидан кўриниб турибдики, суд тергови Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 22-моддаси талаблари асосида ҳар томонлама, тўла ва объектив равишда амалга оширилиши лозим. Суд бевосита ва шахсан барча далилларни суд муҳокамасида текшириб чиқиши шарт. Суд тергови мобайнида суд жиноят иши бўйича тўпланган барча далилларни текшириб чиқиши, судланувчиларни, жабрланувчиларни, гувоҳларни, эксперт ва ҳолисларни қайтадан сўроқ қилиши, ашёвий далилларни кўздан кечириши, тегишли экспертиза тайинлаши, суд тергови экспериментини ўтказиши ва ҳоказоларни бевосита ва қисқа муддатда амалга ошириши мумкин.

Дастлабки тергов мобайнида тўпланган барча далилларни суд терговидида тўпланган далилларга таққослаб, солиштириб кўриб, реал ҳақиқатни аниқлаб олиши мумкин. Суднинг бу фаолиятига эса, прокурор кўмаклашиши лозим. Ҳукмларни асосланганлиги ва қонунийлигига кўпинча суд тергови мобайнида прокурор томонидан ҳақиқатни аниқлашга фаол кўмаклашиши ҳам сабаб бўлади.

Прокурорнинг вазифаси - жиноят процессининг барча босқичларида қонун бузилиш ҳолларига нисбатан, бу қонун бузилишлари ким томонидан содир қилинишидан қатъий назар уларни бартараф қилиш учун қонун билан белгиланган чораларни ўз вақтида кўриш ҳисобланади. Биринчи инстанция судларида жиноят ишларини кўрилишида суд муҳокамасида айбловни қувватлаётган прокурор эса, ҳар қандай ҳолатда фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси

Конституциясида белгиланган ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш функциясини бажариши лозим бўлган давлат органи прокуратура томонидан тайинланган вакил — қонун ҳимоячиси бўлиб қолиши керак.

Суд муҳокамасида давлат айбловчиси сифатида иштирок этаётган прокурор ўзининг қонунларни аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни амалга ошириш каби Конституциявий функциясини бажаради (Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 118-моддаси). Судларда жиноят ишларини кўрилишида давлат айбловини қувватлаш фаолияти эса қонун талаблари (Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 409-моддаси)ни ижро этишга қаратилгандир. Прокурор судда судланувчининг айби ўз тасдиғини топмаганлигини аниқлаган захоти, айбловдан воз кечади, ушбу ҳолда ҳам айбловни талаб қилиш қонун талабларига зид бўлади, бунда қонун ижросини талаб қилиш эмас, аксинча, қонунни бузишни талаб қилиш бўлиб қолади. Чунки, Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 409-моддасини 4-қисмида "Суд муҳокамаси натижасида прокурор суд тергови маълумотлари судланувчининг айбсизлигидан далолат беради деган ишончга келса, у айбловдан воз кечиши ва воз кечиш сабабларини судга баён қилиши шарт" дейилган. Кўриниб турибдики, прокурор Ўзбекистон Республикаси Конституцияси билан унга берилган ҳуқуқни муҳофаза қилиш функциясидан четга чиқа олмайди.

Агарда суд муҳокамаси натижаларига кўра, прокурор суд тергови мобайнида текширилиб, аниқланган маълумотлар судланувчини айбини исботламаяпти деган хулосага келса, унда қонун талабларига кўра айбловдан воз кечиши ва бунинг сабабларини судга тушунтириб бериши ёхуд судланувчига қўйилган айбловни ўзгартириш зарур деган хулосага келса, у бу ҳақда судга асослантирилган ёзма баёнот бериши шарт.

Айбловдан воз кечиш тўла ёки қисман ҳам бўлиши мумкин, яъни айбловнинг баъзи бир бандларидан ёки қисмларидан воз кечиши ва қолган қисми бўйича айбловни қувватлаши мумкин.

Фуқаролик процессида прокурорнинг ваколатлари ифодасини топган ҳуқуқий нормалар қонунчиликни мустаҳкамлаш, ижтимоий ҳаётда қонун устиворлигини таъминлашга қаратилган.

Фуқаролик процессида қонунларнинг аниқ ва бир хилда ижро этилиши бўйича прокурор ваколатини амалга ошириш вазифаси прокуратура идоралари тизимида қуйи поғонадаги прокурорларнинг юқори поғонадаги прокурорларга бўйсиниш тартибининг ўрнатилиши билан, давлат ҳокимияти ҳамда давлат бошқарув идоралари, мансабдор шахслардан мустақил равишда ташкил қилиниши билан таъминланади.

"Ўзбекистон Республикаси прокуратура органлари, - дейилади Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 120-моддасида, - ўз ваколатларини ҳар қандай давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслардан мустақил ҳолда, қонунга бўйсиниб амалга оширадилар.

Пркурорлар ўз ваколатлари даврида сиёсий партияларга ва сиёсий мақсадларни кўзловчи бошқа жамоат бирлашмаларига аъзоликни тўхтатиб турадилар".

Прокурор фуқаролик процессида ўз ваколатларини фақат қонунга ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг қонунга асосан чиқарилган кўргазма ва буйруқларига асосланиб амалга оиширади.

Демак, фуқаролик процессида прокурор ваколатининг асосий вазифалари қонунчиликни мустаҳкамлаш, фуқаролар, жамоат бирлашмалари ва давлат ташкилотларининг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳар қандай ғайриқонуний тажовузлардан ҳимоя қилишдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигини қўлга киритгандан кейинги ўтган давр ичида мамлакатимизда ижтимоий ҳаётни тартибга солиш, одил судловни амалга ошириш, суд ишини юритишни такомиллаштириш ва қонунчиликни мустаҳкамлаш борасида бир қатор қонунлар, Президент фармонлари ва Вазирлар Маҳкамаси қарорлари қабул қилинди. Фуқароларнинг, давлат жамоат ташкилотларининг фуқаролик процессуал ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан прокурор уларнинг Конституцияда белгиланган ҳуқуқ ва эркинликларини ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилади. Шу сабабдан ҳам прокурорнинг фуқаролик процессида ўз ваколатини амалга ошириши қонун устиворлигини таъминлашни кафолатлайди.

Прокурор фуқаролик процессининг барча босқичларида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилишини таъминлаш ва ҳар қандай қонунбузарликларни бартараф қилиш учун масъулдир.

Прокурор фуқаролик процессида йўл қўйилган ғайриқонуний ҳаракатлар ва ҳаракатсизликларни, у ким томонидан содир қилинмасин, мулк шаклидан қатъи назар, шунингдек суд томонидан қабул қилинган қарор ва ажримларнинг қонунга тўғри келмаган қисмларини ўз вақтида аниқлаб, ўз ҳуқуқлари ҳамда ваколатлари доирасида қонун ҳужжатларида белгиланган прокурор таъсир чораларини қўллаш йўли билан уларни тузатиш ва бузилган ҳуқуқларни тиклаш чораларини кўриши шарт.

"Прокуратура тўғрисида"ги қонуннинг 5-бўлимида прокурорнинг судларда ишларни кўришда прокурорларнинг ваколатлари белгилаб қўйилган бўлиб уларни қуйидагича тавсифлашимиз мумкин:

1) Судларда ишларни кўришда прокурорнинг иштироки ("Прокуратура тўғрисида"ги қонуннинг 33-моддаси)

2) Суд қарорларига нисбатан протест келтириш ("Прокуратура тўғрисида"ги қонуннинг 35-моддаси)

3) Суд қарорларини текшириш учун ишларни судлардан талаб қилиб олиш ва чақириб олиш ("Прокуратура тўғрисида"ги қонуннинг 34-моддаси)

4) Фуқаролик ишларига доир суднинг қарорларига нисбатан келтирилган протестларни ўзгартириш, тўлдириш чақириб олиш ("Прокуратура тўғрисида"ги қонуннинг 36-моддаси)

5) Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленуми мажлисларида иштирок этади, кўрилаётган ишлар бўйича ва муҳокама қилинаётган масалалар юзасидан фикр билдиради, қонун ҳужжатларини қўллаш билан боғлиқ масалалар бўйича Пленум тушунтиришлар бериши хусусида таклифлар киритади ("Прокуратура тўғрисида"ги қонуннинг 13-моддаси).

"Прокуратура тўғрисида"ги қонунда назарда тутилган фуқаролик процессидаги прокурор ваколати прокурорнинг хизмат вазифаси ва суд юритишнинг босқичига қараб белгиланади. Судларда фуқаролик ишларини кўрилишида прокурор ваколатини таъминлаш прокуратура фаолиятининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Фуқаролик процессида прокурорларнинг ваколат **доираси**, асосан Ўзбекистон Республикаси ФПК 46-47-моддаларида назарда тутилган. Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 46-моддасида процессда прокурорнинг иштироки масаласи ёритилган бўлиб унга кўра "Прокурор бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ва қонун билан қўриқладиган манфаатларини ҳимоя қилиш учун ариза билан судга мурожат қилиш ҳуқуқига эга. Шунингдек, прокурор бошқа шахслар ташаббуси билан қўзғатилган ишни кўришда бошидан иштирок этиш ҳуқуқига эга.

Қонунда назарда тутилган ёки суд ишда прокурорнинг қатнашишини зарур деб топган ҳолларда фуқаролик ишларини кўришда, шунингдек прокурорнинг аризаси билан қўзғатилган ишларда прокурор иштирок этиши шарт". ФПКнинг 47-моддасида прокурорнинг фуқаролик процессидаги ваколатлари бўйича процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятлари ўзининг ифодасини топган. Прокурор Фуқаролик процессуал кодексининг 34-моддасида назарда тутилган ишда иштирок этувчи тарафларнинг бир қатор ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга эканлиги кўрсатилган. Бунга кўра ишда иштирок этувчи шахсларнинг иш материаллари билан танишиш, улардан кўчирмалар олиш, нусхалар кўчириш, рад этиш тўғрисида арз қилиш, далилларни тақдим қилиш, далилларни текширишда иштирок этиш, ишда иштирок этувчи бошқа шахсларга ва одил судловни амалга оширишга кўмаклашаётган шахсларга саволлар бериш, арз қилиш, илтимосномалар тақдим қилиш, судга оғзаки ёки ёзма тушунтиришлар бериш, ишни суда кўриш давомида туғиладиган ҳамма масалалар бўйича ўзларининг важларини баён қилиш, бошқа шахсларнинг арзлари, илтимосномалари, важларига қарши эътирозлар билдириш, суднинг ҳал қилув қарори, ажрими ва қарори устидан шикоят қилиш, суд чиқарган ҳал қилув қарори, ажрими ва қарорнинг мажбурий ижросини талаб қилиш, суд ижрочисининг ҳаракатлари вақтида ҳозир бўлиш ва ўз ҳуқуқларини амалга ошириш каби ҳуқуқларидан фойдаланади ва мажбуриятларни ўз зиммасига олади. Булардан ташқари, берган аризасидан бутунлай ёки қисман воз кечиш, бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун ўзи арз қилган талаблар бўйича судга тушунтиришлар бериш, иш мазмуни юзасидан, шунингдек ишни кўриш вақтида келиб чиққан айрим масалалар бўйича ўз фикрини баён

этиш, суднинг ҳал қилув қарори, ажрими, қарори юзасидан протест келтириш ҳуқуқига эга¹.

Агар даъвогар рози бўлмаса, прокурор ўзи арз қилган талабларнинг асосини ёки предметини ўзгартиришга, даъво талабларинининг миқдорини кўпайтириш ёхуд камайитиришга ҳақли эмас.

Прокурорнинг бошқа шахснинг ҳуқуқини ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш учун берган ўз аризасидан воз кечиши, бу шахсни судда ФПК 104-моддасининг қоидаларига риоя этган ҳолда ишни мазмунан кўриб чиқиш ҳуқуқидан маҳрум этмайди.

Фуқаролик процессидаги прокурорнинг ваколатлари бўйича унинг фаолияти ҳуқуқий томондан тартибга солиниб, фуқаролик ишларини судда кўриш жараёнида бу ваколатларни амалга ошириш услуби ва шакллари, суд иш юритишининг барча турларида ва суд процессининг ҳамма босқичларида прокурорнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари акс эттирилган.

Фуқаролик процессуал Кодексида прокурор иштироки прокурор ваколатини таъминлашнинг асосий шартларидан ҳисобланади. Фуқаролик ишларини кўриб ҳал қилишда прокурорнинг иштирок этиш асослари ва шакллари фуқаролик иш юритишдаги прокурор ваколат доираси *ҳажми* Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси ва Ўзбекистон Республикасининг "Прокуратура тўғрисида"ги янги таҳрирдаги қонунида ўз ифодасини топган.

Ўзбекистон Республикасининг "Прокуратура тўғрисида"ги янги таҳрирдаги қонунининг 33-моддасига кўра фуқароларнинг, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатлари суд йўли билан самарали ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида барча инстанция судларида ишлар кўрилаётганда прокурор қонунда белгиланган тартибда иштирок этади. Шунингдек прокурор фуқаролик ишлари бўйича

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабр қонуни таҳририда — Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001й 1-2-сон, 11-модда

судда далилларни текширишда иштирок этади, қонуннинг қўлланиши юзасидан ўз фикрини билдиради.

ФПКнинг 46-моддасида қонунда назарда тутилган ёки суд ишда прокурорнинг қатнашиши шарт деб топган ҳолларда, шунингдек прокурорнинг аризаси билан қўзғатилган ишларда прокурор иштирок этиши шартлиги белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2005 йил 12 ноябрдаги 16-сонли "Судларда фуқоролик ишлари қўрилишида прокурор ваколатининг таъсирчанлиги ва самарадорлигини ошириш ҳақида"ги буйруғига кўра Фуқаролик процессуал кодекси ва бошқа қонун ҳужжатларига кўра қуйидаги фуқаролик ишларида прокурор иштироки мажбурийдир.

Суд томонидан ишда прокурорнинг қатнашишини зарур деб топилган ҳолларда, шунингдек прокурорнинг аризаси билан қўзғатилган ишлар (ФПКнинг 46-моддаси);

Сайлов комиссиясининг хатти-ҳаракатлари (қарорлари) устидан берилган шикоятни кўриб чиқишда (ФПКнинг 272-моддаси);

Прокурорнинг ҳуқуқий ҳужжатни ғайриқонуний деб топиш ҳақидаги аризасини кўриб чиқишда (ФПКнинг 277-моддаси);

Фуқарони бедарак йўқолган деб топиш ёки фуқарони ўлган деб эълон қилиш (ФПКнинг 288-моддаси);

Фуқарони муомилага лаёқатсиз деб топиш (ФПКнинг 294-моддаси);

Апелляция, кассация, назорат тартибида қўриладиган ишлар;

Ғайриихтиёрий равишда стационарга ётқизиш;

Ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги ишлар (Оила кодексининг 80-моддаси);

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 1998 йил 12 ноябрдаги 16-сонли "Судларда фуқоролик ишлари қўрилишида прокурор ваколатининг таъсирчанлиги ва самарадорлигини ошириш

ҳақида"ги буйруғи бекор қилиниб, 2004 йил 11 майда янги буйруғи қабул қилинди¹.

3.2. Хўжалик судларида ишларни кўришда прокурор ваколатини таъминлашда ишни ташкил қилиш.

Ўзбекистон Республикасининг «Прокуратура тўғрисида»ги Қонунининг 33-моддасига асосан ҳамда «Судлар тўғрисида»ги Қонунинг 9-моддасига асосан хўжалик судларида хўжалик низоларини кўришда прокурори иштирокининг ҳуқуқий асослари белгилаб берилган. Унга кўра, прокурор хўжалик низоларини кўришда судда иштирок этади. Ўзбекистон Республикасининг Хўжалик процессуал кодексининг 43-моддасига кўра, «Прокурор ҳамма ишлар бўйича суд мажлисида иштирок этишга ҳақли. Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судига даъво аризасини Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ёки унинг ўринбосари, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят ва Тошкент шаҳар хўжалик судига эса тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят ва Тошкент шаҳар прокурорлари ҳамда уларга тенглаштирилган прокурорлар ёки уларнинг ўринбосарлари тақдим этади.

Хўжалик судларида ишларнинг кўрилишида прокурорутутра органларида ишн ташкил қилишда Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг хўжалик низоларига оид ишларни судларда кўрилишида прокурор ваколатини таъминлашга доир ҳам махсус буйруғи муҳим роль ўйнайди².

Даъво тақдим этган прокурор келишув битими тузишдан ташқари даъвогарнинг барча ҳуқуқларидан фойдаланади ва мажбуриятлар бажаради.

¹ Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2004 йил 11 майдаги судларда фуқаролик ишлари кўрилишида прокурор иштирокининг самарадорлиги ва таъсирчанлигини ошириш тўғрисида Буйруғи

² Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2004 йил 11 майдаги судларда хўжалик ишлари кўрилишида прокурор иштирокининг самарадорлиги ва таъсирчанлигини ошириш тўғрисида Буйруғи

Прокурорнинг ўз даъвосидан воз кечиши даъвогарни ишни мазмунан кўриб чиқишни талаб қилиш ҳуқуқидан маҳрум қилмайди.

Прокурор томонидан ҳуқуқни ҳимоя қилиш мақсадида тақдим этилган даъводан даъвогарнинг воз кечиши аризани кўрмасдан қолдиришга олиб келади.

Қонунда назарда тутилган ёки суд ишда прокурор қатнашиш зарур деб топган ҳолларда ишни кўришда прокурор иштирок этиши шарт».

Хўжалик судида ишни кўришга тайёрлаш тўғрисидаги ажрим чиқарилган кундан бошлаб иш бир ойдан ортиқ бўлмаган муддатда кўрилиши ва ҳал қилув қарори қабул қилиниши керак. Алоҳида ҳолларда ишни кўриш муддати хўжалик судининг раиси томонидан бир ойдан ошмаган муддатга узайтирилиши мумкин.

Хўжалик суди ишни кўрганда иш бўйича далилларни текширади: ишда иштирок этувчи шахсларнинг тушунтиришларини, гувоҳларнинг кўрсатувларини, экспертларнинг хулосаларини эшитади, ёзма далиллар билан танишади, ашёвий далилларни кўздан кечиради. Ишни кўриш суднинг ўзгармас таркибида амалга оширилади.

Хўжалик судида ишни кўришнинг яна бир ўзига хос хусусияти шундан иборатки, ҳар бир ишни кўриш дам олиш учун белгиланган вақтдан ташқари узлуксиз давом этади. Хўжалик суди иш бўйича ҳал қилув қарори қабул қилингунча ёки ишни кўриш кейинга қолдирилгунча бошқа ишларни кўришга ҳақли эмас.

Барча далиллар текширилганидан кейин суд мажлисида раислик қилувчи ишда иштирок этувчи шаслардан уларда иш бўйича қўшимча материаллар бор-йўқлигини аниқлайди. Бундай аризалар бўлмаса, раислик қилувчи ишни текшириш тугаганлигини эълон қилади ва хўжалик суди ҳал қилув қарори қабул қилиш учун чиқиб кетади.

Ҳал қилув қарори имзолангандан кейин иш кўрилган мажлиснинг ўзида раислик қилувчи томонидан эълон қилинади.

Хўжалик судининг ҳал қилув қарори қабул қилингандан кейин бир ойлик муддат ўтгач кучга киради.

Хўжалик судининг ҳал қилув қарори ишда иштирок этувчи шахсларга қабул қилинган кундан эътиборан беш кунлик муддатда топширилганлиги маълум қилинадиган буюртма хат орқали юборилади ёки тилхат олиб топширилади.

Ишда иштирок этувчи шахслар хўжалик судининг қонуний кучга кирмаган ҳал қилув қарори устидан апелляция шикояти беришга ҳақлидир.

Апелляция шикоятини биринчи инстанцияда ҳал қилув қарорини қабул қилган хўжалик судининг апелляция инстанцияси кўради.

Апелляция шикояти хўжалик суди ҳал қилув қарорини қабул қилгандан кейин бир ой ичида берилади.

Хўжалик судининг қонуний кучга кирган ҳал қилув қарори ҳамда апелляция инстанциясининг қарори устидан ишда иштирок этувчи шахслар кассация шикояти беришга, прокурор эса —кассация протести келтиришга ҳақлидир (Ўз.Рес.ХПКнинг 173-моддаси).

Кассация шикояти (протести) Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судига ҳал қилув қарори, қарор қабул қилган хўжалик суди орқали берилади.

Ҳал қилув қарори, қарор қабул қилган хўжалик суди шикоят (протест) тушган кундан эътиборан беш кунлик муддатда уни Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судига иш билан бирга юбориши шарт.

Кассация шикояти (протести) хўжалик судининг ҳал қилув қарори ёки апелляция инстанциясининг қарори **қонуний кучга кирганидан кейин бир ой давомида** берилиши мумкин.

Кассация протестида қуйидагилар кўрсатилиши керак:

- 1) протест йўлланаётган хўжалик судининг номи;
- 2) протест бераётган шахснинг ва ишда иштирок этувчи шахсларнинг номи;
- 3) устидан протест берилаётган ҳал қилув қарорининг ёки қарорни қабул қилган хўжалик судининг номи, ишнинг тартиб рақами ва ҳал қилув қарори, қарор қабул қилинган сана, низо предмети;
- 4) протест берган шахснинг талаблари, моддий ёҳуд процессуал ҳуқуқ нормаларининг бузилиши ёки нотўғри қўлланиши нимадан иборатлиги;
- 5) протестга илова қилинаётган ҳужжатлар рўйхати.

Кассация протестида ишнинг ҳолатлари исботланмаганлигини ёки ишда иштирок этувчи шахсларнинг ҳақиқий мунособатлари тўғрисида ҳал қилув қарори ёки қарорда баён қилинган хулосалар ишнинг ҳолатларига номувофиқлиги важ қилиб келтиришга йўл қўйилмайди.

Кассация протестини бераётган шахс ишда иштирок этувчи бошқа шахсларга протест нусхасини ва унга илова қилинган, уларда бўлмаган ҳужжатларнинг нусхаларини юборади.

Ишда иштирок этувчи шахс кассация протестининг нусхасини олганидан кейин унинг юзасидан ўз ёзма фикрини ҳамда ишда иштирок этувчи шахсларга фикр нусхалари жўнатилганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни кассация протести кўриб чиқиладиган кунгача етиб боришини таъминлайдиган муддатда хўжалик судига юборишга ҳақлидир.

Кассация протести Ўзбекистон Республикаси ХПКнинг 180-моддасига асосан қуйидаги ҳолларда қайтарилади:

- 1) кассация протести имзоланмаган ёки уни имзолашга ҳуқуқи бўлмаган шахс ёҳуд мансаб мавқеи кўрсатилмаган шахс

томонидан имзоланган бўлса;

2) протест ҳал қилув қарорини қабул қилган хўжалик судини четлаб ўтган ҳолда юборилган бўлса;

3) кассация протестига ишда иштирок этувчи шахсларга унинг нусхалари жўнатилиганини тасдиқловчи далиллар илова қилинмаган бўлса;

4) кассация протести белгиланган муддат ўтганидан кейин берилган бўлса ва ўтказиб юборилган муддатни тиклаш тўғрисида илтимоснома бўлмаса;

5) кассация протестида моддий ёки процессуал ҳуқук нормаларини бузиш ёки нотўғри қўлланиш нимадан иборатлиги кўрсатилган бўлмаса;

6) ишда иштирок этувчи шахсларга кассация протести иш юритишга қабул қилингани тўғрисидаги ажрим юборилгунга қадар протестни берган шахслар уни қайтариш тўғрисида ариза тушган бўлса;

7) кассация протести биринчи инстанция судининг судьяси томонидан қайтарилади. Агар протестни қайтариш асослари кассация инстанциясида аниқланган бўлса, протестини шу инстанция судининг судьяси қайтаради.

Кассация протестини қайтариш тўғрисида ажрим чиқарилади.

Кассация протестини қайтариш тўғрисида биринчи инстанция судьяси томонидан чиқарилган ажрим устидан кассация инстанциясига протест келтирилиши мумкин.

Ушбу модда биринчи қисмининг 1,2,3,4,6-бандларида кўрсатилган ҳолатлар бартараф этилгач, протестни берган шахс кассация протести билан хўжалик судига умумий тартибда яна мурожаат қилишга ҳақли.

Кассация протести иш юритишга қабул қилингани тўғрисида судья ажрим чиқаради.

Ажримда кассация протестини кўриш вақти ва жойи кўрсатилади.

Ажрим ишда иштирок этувчи шахсларга топширилганлиги маълум қилинадиган буюртма хат орқали юборилади.

Протестни чақириб олиш. Протест келтирган прокурор, шунингдек юқори турувчи прокурор суд мажлиси бошлангунча протестни чақириб олишга ҳақли. Протест чақириб олингани ҳақида ишда иштирок этувчи шахслар хабардор қилинади.

Суд кассация протести чақириб олинса, агар ҳал қилув қарори, қарор устидан иштирок этувчи бошқа шахслар шикоят қилмаган бўлсалар, кассация инстанциясида иш юритишни тугатади. Хўжалик суди кассация инстанциясида иш юритишни тугатиш тўғрисида ажрим чиқаради.

Кассация протести Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судига тушган кундан эътиборан бир ойлик муддатда кўрилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг ҳал қилув қарори устидан кассация протести унинг Раёсати томонидан бир ойлик муддатда кўрилади.

Хўжалик судининг ажрими устидан кассация тартибида протест келтириш мумкин.

Хўжалик судининг ажримлари устидан тушган кассация протести суднинг ҳал қилув қарорлари ва қарорлари устидан тушган кассация шикоятларини кўриш учун назарда тутилган тартибда кўрилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг Раиси ва унинг ўринбосарлари, **Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унинг ўринбосарлари** Ўзбекистон Республикасининг ҳар қандай хўжалик судининг қонуний кучга кирган ҳал қилув қарорлари ва қарорлар устидан протест келтиришга ҳақли. Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Раёсатининг қарорлари бундан мустасно.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг Раёсати барча хўжалик судларининг ҳал қилув қарорлари ва қарорлари устидан

келтирилган протестлар бўйича ишларни назорат тартибида кўради. Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 193-моддасида кўрсатиб ўтган мансабдор шахслар назорат тартибида протест келтиришга асослар мавжудлиги масаласини ҳал этиш учун ишни тегишли хўжалик судидан талаб қилиб олишга ҳақли.

Протест келтириш учун асослар мавжуд бўлганда, шу жумладан, ишда иштирок этувчи шахснинг аризаси мунособати билан ушбу Кодекснинг 193-моддасида кўрсатилган мансабдор шахс протест келтиради ва уни иш билан бирга Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик судининг Раёсатига юборади. Хўжалик судининг қонуний кучга кирган ҳал қилув қарори, қарорига протест келтириш тўғрисидаги ариза иш кўрилганидан кейин апелляция ёки кассация инстанцияси судига берилиши мумкин. Протест келтириш учун асослар йўқлиги тўғрисида ариза берган шахс хабардор қилинади.

Протест нусхалари ишда иштирок этувчи шахсларга юборилади.

Назорат тартибида протест келтирган мансабдор шахс уни ишни кўриш бошланишидан аввал чақириб олишга ҳақли. Протест чақириб олингани тўғрисида ишда иштирок этувчи шахслар хабардор қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Раёсати протестни кўришда Олий хўжалик суди судьясининг ишнинг ҳолатлари ва протест важлари тўғрисидаги маърузасини эшитади.

Тушунтиришлар бериш учун Раёсат мажлисига ишда иштирок этувчи шахслар чақирилиши мумкин. Бундай ҳолларда уларга Раёсат мажлисининг вақти ва жойи тўғрисида хабарномалар юборилади. Уларнинг келмаганлиги ишни кўриб чиқишга тўсиқ бўлмайди.

Ишни назорат тартибида кўришда Ўзбекистон Республикаси Бош прокурор ёки унинг ўринбосари иштирок этиб, ўзи келтирган протестни қувватлайди ёки Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик

суди Раиси ёки унинг ўринбосари келтирган протест бўйича кўрилаётган иш юзасидан хулоса беради.

ХУЛОСА

Ўзбекистон Республикасининг "Прокуратура тўғрисида"ги Қонунининг (янги таҳрири) лойиҳасини тайёрлаш жараёнида прокуратура органларининг давлат органлари тизимидаги тутган ўрни ва роли ҳақида, прокурор назорати хусусида турли фикр ва мулоҳазалар билдирилган эди. Иш шу даражага етган эдики, прокуратура органлари функцияларини жиддий равишда камайтириш, уни фақат жиноий таъқибни амалга оширувчи ва судда айбловни қувватловчи органга айлантириб қўйишга ҳаракат қилиш бошланган эди. Юртбошимизнинг Ўзбекистон Республикаси иккинчи чақириқ Олий Мажлисининг олтинчи сессиясидаги ушбу масала юзасидан берган асослантирилган ва принципиал таклифлари муаммога нуқта қўйди. Прокуратуранинг ваколатлари ва мақоми ҳусусидаги тортишувларга чек қўйилди.

И.А.Каримов ушбу сессиядаги "Адолат-қонун устуворлигида" доб номланган маърузасида сўзлаган нутқида "Давлат муассасалари, биринчи навбатда прокуратура ходимлари бир ҳақиқатни қулоғига қуйиб олсинки, улар мана шу халқнинг бир қисми, ҳеч кимдан, оддий одамлардан ортиқ жойи йўқ. Уларни шу халқ вояга етказган. Бас шундай экан, прокуратура ходимлари уларни назорат қилишлари эмас, балки уларга хизмат қилишлари керак. Прокуратура ваколатининг доирасини, унинг фаолиятини такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини айнан ана шу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда белгилаш зарур. Демократик жамиятда алоҳида фуқаролар эмас, балки уларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатлари қандай ҳимоя қилинаётганлиги прокурорлик назоратининг объекти ҳисобланади. Прокуратура органлари фуқароларнинг ҳуқуқлари камситилишига йўл қўймаслик мақсадида бошқарув ва назорат органларининг ҳуқуқий ҳужжатлари қонунийлигини назорат қилиб бориши зарур. Бу прокурорларнинг асосий вазифаси ва бурчидир. Прокурорлар фаолиятига улар томонидан қўзғатилган жиноят ишлари ёки жавобгарликка тортилган

фуқаролар сонига қараб эмас, балки тегишли ҳудудда қонунчиликка амал қилинишининг ҳолатига қараб баҳо берилади. Қонунни ҳимоя қилиш суд, прокуратура органларининг асосий вазифаси, аввало, фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш, уларнинг ўз ҳуқуқларини, қонунларни яхши билишларига эришиш, ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш бўйича самарали иш олиб боришдан иборатдир " деб қайд қилиб ўтган¹.

Прокурор назорати тармоғининг алоҳида долзарблиги Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Олий Мажлиснинг 2-чакирик олтинчи сессиясидаги "Адолат - қонун устуворлигида" маърузаси бўйича қабул қилинган Олий Мажлиснинг 2001 йил 29 августдаги қарорида ифодаланган. Бу қарорда, маърузадан келиб чиқувчи концептуал қоида ва ҳулосалар маъқулланди ва прокуратурага, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органлар, судлар фаолияти жиноий жазоларни либераллаштириш, қонун устуворлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, давлат ва жамият манфаатларини ҳимоя қилиш каби маърузадан келиб чиқувчи вазифаларни ҳаётда амалга ошириш бўйича талаблар қўйилди.

Ушбу талабларни амалга ошириш шубҳасиз прокуратура органларида ишнинг қандай ташкил этилганлигига боғлиқ бўлади.

Бугунги кунда прокуратура органларида ишни ташкил қилишида самарадорликни ошириш учун қуйидагиларни таклиф қилмоқчимиз:

1. Туман ва шаҳар прокуратураларида бугунги кунда кўриб чиқиладиган ишлар ва назорат соҳаларининг ошиб бораётганлиги ҳисобга олинган ҳолда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда ва унга қарши курашда ижтимоий назорат олиб боровчи тузилмалар-жамоат бирлашмалари, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари билан ҳамкорлик имкониятларидан кенг фойдаланмоқ лозим;

2. Прокуратура органларида ишни ташкил қилиш борасида ривожланган давлатларнинг илғор ва ижобий тажрибаларини ўрганиш лозим.

¹ // Халқ сўзи, 2001 й. 30 авг.

Мисол учун, бугунги кунда айрим давлатларда (Япония, ГФР) ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг сони оз бўлишига қарамай, жинойтчилик бошқа мамлакатларга нисбатан кам содир этилади;

3. Прокуратура органларида Ҳайъат мажлисларини ўтказишда демократизим ва ошкоралик принциплари устуворлигидан келиб чиқиб, ушбу йиғилишларда оддий фуқаролар иштирокини кенгайтириш прокуратура органларида ишни ташкил қилишнинг асосий принципларидан бири бўлган ошкоралик принципини ҳаётга тўла жорий қилиш имконини беради;

4. Прокуратура органларида ишни ташкил қилишда белгиланган мақсадларга етишиш учун бошқа давлат органлари билан ҳамкорликда амалга ошириладиган ижтимоий-ҳуқуқий тадбирлар (ҳуқуқий тарғибот, ижтимоий ҳимоя, аҳолини иш билан таъминлаш борасидаги ҳаракатлар) прокуратура органлари томонидан мунтазам олиб борилмоғи лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. РАЎБАРИЙ АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997.- 252 б.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Т. 8. – Т.: Ўзбекистон, 2000. – 525 б.
3. Каримов И.А. Биз танлаган йўл демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. – Т.: Ўзбекистон, 2003.- 320 б.
4. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-кудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. - Т.: Ўзбекистон, 2004.- 400 б.
5. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. – Т.: Ўзбекистон, 2005.- 32 б.
6. Каримов И.А. Хавфсизлик учун курашмоқ керак. Т.10. -Т.: Ўзбекистон, 2002.—432 б.
7. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Т. 9. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – 439 б.
8. Каримов И.А. Янгиланиш ва барқарор тараққиёт йўлидан янада изчил ҳаракат қилиш, халқимиз учун фаровон турмуш шароити яратиш – асосий вазифамиздир. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йилда мамлакатни ижтимоий – иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2007 йил иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган, йиғилишида қилинган маъруза . //”Халқ сўзи”, 2007 йил 13 февраль.
9. Каримов И.А. Истиқлол йўли: муаммолар ва режалар //Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат мафкура. Т.1.-Т., 1996.
10. Каримов И.А. Ўзбекистон – келажаги буюк давлат //Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат мафкура. Т.1.-Т., 1996.

11. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари //Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2.-Т., 1996.
12. Каримов И.А. Ҳозирги босқичда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари //Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби. Т.5. – Т., 1997.
13. Каримов И.А. Асосий мақсадимиз – юртимизда эркин ва обод, фаровон ҳаёт барпо этиш йўлини қатъият билан давом эттиришдир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. Т.: “Ўзбекистон” 2007.
14. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь/ И. Каримов: - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010.
15. Каримов И.А. Ўзбекистон мутақилликка эришиш остонасида –Т: “Ўзбекистон”, 2011.-440 б.

II. РАСМИЙ ВА НОРМАТИВ ҲУЖЖАТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2003.
Ўзбекистон Республикаси Прокуратура тўғрисидаги қонуни (янги таҳрири)/Халқ сўзи,2001, 27 октябрь
- 2.Ўзбекистон республикаси Бош Прокурорининг “Жиноятчиликка қарши кураш, унинг олдини олиш ҳамда суриштирув ва дастлабки тергов ўтказилишида қонунларнинг аниқ бажарилиши устидан прокурор назоратини янада такомиллаштириш тўғрисида” 2004 йил 9 декабрдаги 31-сонли Буйруғи.
3. Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг “Суд қарорларини ижро этишда ва қамоққа олинганларни сақлашда қонунларга риоя

этиллиши устидан назорат бошқармаси тўғрисида” Низомни тасдиқлаш ҳақида 2004 йил 12 апрель 5-сонли Буйруғи.

4. Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2004 йил 11 майдаги судларда фуқаролик ишлари кўрилишида прокурор иштирокининг самарадорлиги ва таъсирчанлигини ошириш тўғрисида 22-сонли Буйруғи

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2004 йил 11 майдаги судларда хўжалик ишлари кўрилишида прокурор иштирокининг самарадорлиги ва таъсирчанлигини ошириш тўғрисида 23-сонли Буйруғи

5. Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги Қонуни (янги таҳрири) // Ўзбекистоннинг янги қонунлари. 23-сон. -Т.: Адолат, 2000. - С. 115-152.

III. МАХСУС АДАБИЁТЛАР:

1. Алламуратов А., Насибов А. Конституционные основы прокурорского надзора за законностью в сфере осуществления хозяйственной деятельности. // Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – давлат ва жамият ислохотининг ҳуқуқий асоси. - Т.: ТДЮИ, 2002.

2. Басков.В.И., Коробейников Б.В. Курс прокурорского надзора. Учебник для студентов. - М.: ЗЕРЦАЛО, 2000.

3. Бобожонов П.Р. Асосий мақсад-ҳалқимизга хизмат қилиш. //Қонун ҳимоясида”, - 2003. -№ 1. –Б. 4-5

4. Боннер А.Т. Законность и справедливость правоприменительной деятельности // Российское право. 1992. № 3.

5. Гуценко К.Ф., Ковалев М.А. Правоохранительные органы. - М. 1995.

6. Додонов В.Н. Прокуратуры стран мира. Справочник // Под общей ред. проф. С.П. Щербы. – М.: Юрлитинформ, 2006.

7. Зайцев И.М. Законность и справедливость. – М.: Юр. лит., 1991.

8. Калиновский К.Б. К вопросу о понятии законности в уголовном судопроизводстве // Российский судья. Практическое и информационное издание. – 1998. – №1. – 38 б.
9. Қодиров Р.Ҳ. Қонунийлик ва адолат йўлида. // Қонун ҳимоясида, – 2001, – №2. – Б. 5.
10. Қодиров Р.Ҳ. Сабоқлар ва устувор вазифалар. //Қонун ҳимоясида, – 2002, –№2, –Б. 3-5
11. Қодиров Р.Ҳ. Ўзбекистон Прокуратураси мустақиллик йилларида. //Қонун ҳимоясида, –2001. –№ 8. –Б. 9-12.
12. Кожевников С.Н. Законность и правомерное проведение граждан в условиях реформирования России. [htm http:// WWWunnru/ rus/ books/ stat.](http://WWWunnru/rus/books/stat.htm)
13. Кудрявцев В.Н. Право как элемент культуры. Право и Власть. - М. 1990.
14. Мадалиев О.М. Прокурор назорати муаммолари. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДЮИ, 2006.
15. Мухамедов Р.М. Фукаролик суд ишини юритишда қонунларга риоя этилишини текшириш. (Услубий-амалий қўлланма). –Т.: Маънавият, 2001.
16. Прокурорский надзор. Учебник /Под. ред. О.А. Галустяна. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2004.
17. Прокурорский надзор Российской Федерации. Учебник / Под ред. В.И.Рохлина. -СПб: Санкт-Петербургский институт экспертов, 2000.
18. Прокурорский надзор. Учебник / Под. ред. Ю.Е. Винокурова. - М.: ЮРАЙТ, 2001.
19. Прокурорский надзор в Российской Федерации. Учебник / Под ред. А.А. Чувилева. - М.: Юристь, 2000.
20. Пулатов Б.Х. Қонунлар ижроси устидан прокурор назорати. –Т.: Ҳуқуқ ва Бурч, 2006.
- 21.Пулатов Б.Х. Жиноятчиликка қарши курашни амалга оширадиган органлар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан прокурор назорати. Ўқув қўлланмаси. – Т.: Ҳуқуқ ва бурч журнали, 2007.

22. Рустамбоев М.Х., Никифорова Е.Н. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари: Олий ўқув юртлари учун дарслик. - Т.: ТДЮИ, 2005.

23.Рустамбоев М.Х. Ҳуқуқий давлатда прокуратура. // Қонун ҳимоясида, -2003. -№1, - 13-бет.

24. Холмаҳматов А. Қонунларимиз инсон учун хизмат қилиши керак. // Қонун ҳимоясида, - 2003, - №3, - Б. 11.

25. Файзиев Ш.Ф. Жиноят процессида суриштирув. Илмий-амалий қўлланма. / Б.Пўлатовнинг умумий таҳрири остида. -Т.: ТДЮИ, 2006.

26. Эсанов М.Ғ., Полвонов С.Ё. Тергов ва суриштирув устидан назоратни ташкил этиш. Қонун ҳимоясида, - 2000, - №3, - Б. 32.